

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Bakalářská diplomová práce

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE

DISKURZ ODLIŠNOSTI: OSOBLAŽSKO JAKO VYLOUČENÝ
REGION VE 21. STOLETÍ

Bakalářská diplomová práce

Obor studia: Kulturní antropologie

Autor: Eliška Müllerová

Vedoucí práce: Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.

Olomouc 2023

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou prací na téma „*Diskurz odlišnosti: Osoblažsko jako vyloučený region ve 21. století*“ vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne

Podpis:

Poděkování:

Chtěla bych poděkovat především Mgr. Jaroslavu Šotolovi, Ph.D. za vedení práce, konzultace, za věcné rady a ochotu, kterou mi během zpracování bakalářské práce věnoval. Rovněž děkuji participantům a participantkám, kteří se mého výzkumu k bakalářské práci zúčastnili a poskytli mi cenné informace.

Anotace

Jméno a příjmení:	<i>Eliška Müllerová</i>
Katedra:	Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Studijní program:	<i>Kulturní antropologie</i>
Studijní program obhajoby práce:	<i>Kulturní antropologie</i>
Vedoucí práce:	<i>Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.</i>
Rok obhajoby:	2023

Název práce:	Diskurz odlišnosti: Osoblažsko jako vyloučený region ve 21. století
Anotace práce:	Cílem bakalářské práce je na základě perspektivy místních aktérů a jejich lokálního diskurzu pochopit způsob, jakým konstruují sociální vyloučenost regionu Osoblažsko. Tento kvalitativní výzkum se soustředí primárně na snahu porozumět, jaké každodenní sociální a etnické kategorie hrají roli při explanaci sociálních jevů přítomných v mikroregionu Osoblažsko, především z pohledu trhu práce, bydlení a sociálních služeb. Modeluji příklady, kde se lokální diskurz aktérů rozchází s všeobecně přijímaným vnějším diskurzem o sociálně vyloučených lokalitách a v jakých případech se naopak prolíná.
Klíčová slova:	Osoblažsko, sociální vyloučenost, sociální nerovnosti, diskurz
Title of Thesis:	Discourse of difference: Osoblažsko as an excluded region in the 21st century
Annotation:	The aim of the bachelor thesis is to understand the way in which the social exclusion of the Osoblaha region is constructed, based on the perspective of local actors and their local discourse. This qualitative research is primarily focus on trying to understand what every day social and ethnic categories play a role in explaining the social

	phenomena present in the Osoblaha region, especially from the perspective of the employment, housing and social services. I model examples where the actors' local discourse diverges from the generally accepted external discourse about socially excluded localities and in which cases it intermingles.
Keywords:	Osoblaha region, social exclusion, social inequalities, discourse
Názvy příloh vázaných v práci:	Osnova polostrukturovaného rozhovoru 1 Osnova polostrukturovaného rozhovoru 2
Počet literatury a zdrojů:	54
Rozsah práce:	70 s. (128 194 znaků s mezerami)

Obsah

ÚVOD	7
1 DISKURZ.....	10
1.1 ANALÝZA DISKURZU	11
1.1.1 <i>Diskurzivní formace</i>	12
1.2 DISKURZ ODLIŠNOSTI.....	13
1.2.1 <i>Kauzální atribuce</i>	14
1.3 KONSTRUKCE SOCIÁLNÍ REALITY	16
2 KONCEPT SOCIÁLNÍ EXKLUZE.....	17
2.1 DIMENZE SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ	18
2.2 MEDIÁLNÍ DISKURZ	19
2.3 ROMSKÁ MINORITA JAKO SOUČÁST ČESKÝCH SOCIÁLNĚ EXKLUDOVANÝCH LOKALIT	21
2.3.1 <i>Role etnicity</i>	22
3 DISKURZ SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ.....	24
3.1 ROLE PROSTORU V DISKURZU	26
3.2 CHUDOBA V ZÁMĚNĚ SE SOCIÁLNÍ EXKLUZÍ	27
3.3 SYMBOLICKÁ EXKLUZE.....	28
3.3.1 <i>Stigmatizace</i>	29
4 KONSTRUKCE SOCIOEKONOMICKÉ SITUACE NA OSOBLAŽSKU	30
4.1.1 <i>Historický a ekonomický vývoj situace</i>	30
4.1.2 <i>Geografická predispozice vyloučení</i>	32
5 CÍL VÝZKUMU	33
5.1 VÝZKUMNÉ OTÁZKY	34
6 METODOLOGIE VÝZKUMU	36
6.1 VÝZKUMNÝ DESIGN	36
6.2 VÝZKUMNÉ TECHNIKY	38
6.3 VZORKOVÁNÍ.....	40
6.4 PŘEDSTAVENÍ RESPONDENTŮ.....	43
6.4.1 <i>Postoj participantů k výzkumu</i>	45
6.5 KÓDOVÁNÍ.....	45
7 SUBJEKTIVNÍ POPIS LOKALITY AKTÉRY	47
7.1 VNÍMÁNÍ DEMOGRAFICKÉHO ÚBYTKU EKONOMICKY AKTIVNÍHO OBYVATELSTVA	52
8 VYMEZOVÁNÍ AKTÉRŮ VŮČI SOBĚ, SOUSEDSKÉ VZTAHY	55
8.1 MEDIÁLNÍ DISKURZ VE SPOLEČNOSTI.....	61
9 PŘIJÍMÁNÍ VÝZEV Z POHLEDU AKTÉRŮ	64
9.1 VYDĚLÁVÁNÍ NA LABELINGU	69
ZÁVĚR	73
POUŽITÉ ZDROJE	77
SEZNAM PŘÍLOH.....	82
PŘÍLOHY	83

Úvod

Sociální vyloučenost nebo také sociální exkluze je všeobecně proces, kdy jsou konkrétní jedinci nebo celé skupiny vyčleňováni z běžného chodu společnosti, nacházejí se v nepříznivé sociální situaci, často se potýkají s dlouhodobou nezaměstnaností, absencí zdrojů, mají omezený přístup ke službám, zdravotnictví a vzdělání (Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 2022). Na základě toho jim je ztížen proces začleňování se do většinové společnosti.

Jelikož je zkoumaná lokalita Osoblažsko konstruovaná jako teritoriálně stigmatizována a označována za sociálně vyloučenou, zasazuje aktéry do prostoru, který je do jisté míry prezentován jako „zaostalý“ za centrem státu. Připsání statusu sociální exkluze tak značně aktéry odsouvá na okraj společnosti a komplikuje jim udržet krok s touto většinou. V diskurzu lokalitu usazuje dlouhodobá nezaměstnanost, značná příjmová chudoba a další patologické jevy, které se na Osoblažsku vyskytují, například koncentrace romské minority.

Je tak potřeba věnovat pozornost horizontálním nerovnostem, jestli jsou přítomné problémy konstruovány vně nebo uvnitř lokality. Je proto nutné v tomto výzkumu pracovat s tím, že label se sice promítá do povahy lokality jako takové, ale ne všichni místní aktéři jsou primárně závislí na systému sociálního zabezpečení státu a stejně tak ne všichni mají pouze omezené zdroje příjmů. Jsou schopni se zapojovat do společnosti a tak je nelze popisovat jako sociálně vyloučené na výše zmíněné úrovni. Proto je mým cílem popsat, jak na základě různých socioekonomických statusů, etnicity a každodenních interakcí aktéři přisuzují důležitost vnějšímu diskurzu sociální exkluze a do jaké míry se s ním ztotožňují nebo naopak. Jak tedy tyto skutečnosti ovlivňují jejich popis lokality a vztahy mezi aktéry. Cílem je odpovědět

na následující výzkumnou otázku: Jakou roli hraje na Osoblažsku diskurz odlišnosti ve vzájemném vymezování místních aktérů?

Bakalářská práce je rozdělena na dvě ústřední části, na teoretickou a empirickou část. V teorii se primárně věnuji uchopení diskurzu a sociální vyloučenosti v sociokulturním kontextu. Popisují, na základě jakých nerovností ve společnosti je exkluze formována a jak je diskurzivně vyjednávána eliminace těchto patologických jevů. Popisují diskurz, jeho vlivy na konstrukci objektů, na pojetí sociální reality a jak se postupně v problematice sociální exkluze přesouvá pozornost sociálních problémů od vertikálních nerovností k horizontálním podle Petra Mareše a Tomáše Sirovátky (2008). Jelikož je ale samotná tematika velice komplexní, zaměřuji se na vybrané kategorie, na roli prostoru, na chudobu i mediální diskurz, které následně používám i v empirické části. V politickém a mediálním diskurzu hraje roli také etnicita exkludovaných skupin, proto zahrnuji i problematiku popisu romské minority v rámci symbolické exkluze.

V empirické části představuji svůj provedený etnografický výzkum, výzkumné metody, design a vzorek oslovených respondentů. S respondenty jsem provedla polostrukturované rozhovory, které jsem následně kódovala a analyzovala. Získané informace jsem potvrzovala nebo naopak vyvracela na základě studia dokumentací, které se soustředí na střednědobé plány sociálního začleňování a na sociodemografickou analýzu obcí Osoblažska, které vznikly za podpory Evropského sociálního fondu. Součástí práce bylo i zúčastněné pozorování, při které jsem se snažila propojit obraz aktérů s objektivním pohledem na zmiňovanou bytovou zástavbu, kterou respondenti popisovali jako problematickou, kde se koncentruje největší zastoupení sociálně exkludovaných osob. V následné interpretaci dat propojuji získané poznatky s teorií, které v závěru vyhodnotím. Zaměřila jsem se primárně na subjektivní vnímání lokality aktéry, kteří v ní žijí, na to, kdo koho obviňuje za současný stav sociální exkluze a snažila jsem se popsat,

jaké postoje přijímají aktéři vůči strategiím sociálního začleňování. Jelikož jde ale o tematiku vymezování se vůči nastavenému diskurzu, spíše se snažím popsat, kde se teorie s empirií rozdělují a kde naopak lze teoretické východisko použít a místní jsou ovlivněni vnějším diskurzem.

1 Diskurz

Diskurz jakožto koncept je v zarámování této práce důležitou součástí rozsáhlého tématu sociálního vyloučení, proto je třeba jej nejprve teoreticky uchytit.

Vymezení pojmu může na všeobecné úrovni představovat schopnost jazyka, může znamenat jeho mluvenou podobu, ale zároveň psaný text, úsek z textu a jeho promluvu ve smysluplném výkladu (Nekvapil, 2006). Schopností diskurzu je konstrukce sociální reality a kontrola nebo ovlivňování moci na základě sdílení stejných hodnot a norem, stejně tak jako vztahů mezi nimi. Diskurz vzniká užíváním jazyka a jeho forem: *„Jistou skupinou (teoreticky i jednotlivcem) a/nebo v určité oblasti společenského života a/nebo v komunikaci o určitém tématu.“* (Homoláč, 2006: 329)

Právě sociální realita a s ní související sociální fenomény získávají díky této podstatě svůj význam. Podle Hendla je diskurz *„daný specializovaný (vědecký) jazyk a asociované myšlenky včetně sociálních dopadů, které vytvářejí jistý typ mocenských vztahů. Určité fenomény se vytvářejí uvnitř diskurzu a neexistují mimo něj.“* (2005: 407) V realitě to ale neznamená, že by byl diskurz vším a mimo něj nic neexistovalo. Je potřeba brát ohled také na to, že s proměnlivostí, globalizací sociálního světa a podmínkami pro jeho vnímání se i diskurz do značné míry proměňuje.

Diskurz určuje vědění a jeho související hodnoty a vytváří významy tohoto vědění. *„Materiální objekty a sociální praktiky existují i mimo jazyk, význam a možnost být vnímány získávají až díky jazyku, takže jsou diskurzivně formované“* (Barker, 2006: 42). Zřejmě nejznáměji se vymezení diskurzu věnoval Michel Foucault, který jej charakterizoval jako prezentaci prezentovanou verbálními znaky (Foucault, 2007). Proto je potřeba brát zřetel nejen na sociální podmínky, za jakých jsou tyto verbální znaky použity, ale v jaké situaci je

kdo a kde vyslovuje a zda jsou tyto promluvy relevantní a objektivní vzhledem k použitému diskurzu.

V definici podle Foucaulta diskurz neznámá jen text nebo nějakou rozmluvu nad sociálním tématem, podle něj „*to, co popisujeme jako „systémy formování“, netvoří konečný stupeň diskurzu, pokud tímto termínem rozumíme texty (nebo promluvy), tak jak se nabízejí se svým slovníkem, syntaxí, logickou strukturou nebo rétorickou organizací. Analýza zůstává před touto zjevnou rovinou, jež je rovinou úplné konstrukce.*“ (Foucault, 2016: 116) Konečný stav podoby konkrétního diskurzu tak tvoří pravidelnosti textu nebo promluvy a jeho historické okolnosti. Barker v návaznosti na Foucaulta konstruuje diskurz jako „*sjednocení jazyka a praxe a vystihuje usměrněné formy hovoru o určitém subjektu, jejichž prostřednictvím objekty a praktiky získávají význam.*“ (2006: 41). Tento význam je regulován především podle toho, za jakých sociálních, kulturních a historických okolností se vyskytuje a do jaké míry funguje moc sociální praxe. Tak rozhoduje, kdy může a kdy nemůže subjekt zájmu používat jaký význam.

Diskurz má moc, kterou ovlivňuje a nastavuje, jak lze pohlížet na daný objekt diskurzu ve společnosti. Jde primárně o to, do jaké míry ovlivňuje způsob, jakým je tento objekt konstruován. Proto se nelze v konkrétní dané tematice vyrovnat s označením sociální vyloučenosti lokality a jeho aktérů, ale je potřeba pokusit se popsat, jak jej vnímají aktéři, kteří v něm žijí. Zaměřit se na to, co a jak je v jejich představách skutečným problémem v lokalitě, jaké jsou strategie a kdo má zde onu diskurzivní moc. To se promítá v jejich pojetí reality a vypořádávání se s tímto labelem.

1.1 Analýza diskurzu

Analýza této schopnosti jazyka představuje analyzování samotných textů a promluv. Přičemž je neanalyzuje na té úrovni, na které leží, ale hledá jejich širší kontexty, jak a v jakých souvislostech užívá dané promluvy nebo texty

a co tím uskutečňuje (Hendl, 2005). Kontexty tedy mohou představovat za jakých situací, v jakém kulturním prostředí a během jakého sociálního jednání byl verbální nebo psaný projev zachycen. Jde tedy o deskripci daného prvku, o jeho následnou interpretaci a v neposlední řadě jde o explanaci, o vysvětlení, jaký má daný analyzovaný prvek vliv na samotné aktéry, kteří jsou do diskurzu zasazeni (Fairclough, 1989). Takto Fairclough popisuje diskurz jako součást identity, jako součást při vymezování sociálních vztahů a jako důležitý aspekt konstrukce systému vědění. Schneiderová (2015) navazuje na Fairclougha a pracuje s tvrzením, že každý přístup k analýze diskurzu je jedinečný, jelikož je provázen odlišnými motivacemi, které vedou k analýze. I když mají teoretikové stejná daná fakta, vychází ze stejných podkladů, předměty diskurzivní analýzy volně interpretují podle jejich oblasti zájmu. *„Každou analýzu je proto možno chápat jako jednu z možností – pole analýzy diskurzu je poměrně otevřené -, pokud jsou respektována základní východiska analýzy diskurzu.“* (Schneiderová, 2015: 64)

Schneiderová dodává, že analýza diskurzu: *„Napomáhá k odhalení důležitých jevů vyobrazovaných textem, např. odhaluje to, jak je jednotlivými subjekty vnímána nebo konstruována realita určitého společenského prostředí.“* (2015: 12) Analýza diskurzu se prolíná mnoha obory. Každý jednotlivý obor se soustředí na jevy pro ně charakteristické a zajímavé. Tento selektivní přístup k důležitosti jevů v rámci konkrétní analýzy může tedy vzbuzovat dojem, že z analýzy vyvstávají nové jiné výsledky.

1.1.1 Diskurzivní formace

Prvky tvořící diskurz jsou podle Foucaulta (2016) opakující se soubory idejí, témata, praktiky a formy vědění, stejně jako opakující se diskurzivní události. Jedná se o diskurzivní formace, které se vyskytují na mnoha místech, lze v nich popsat nějakou pravidelnost a analyzovat je. Na základě toho dává diskurz vzniku běžnému vědění. *„Pravidla formování jsou podmínkami existence*

(avšak také koexistence, zachování, modifikace a zmizení) v daném diskurzivním rozmístění.“ (Foucault, 2016: 62)

Jedinec sám není nositelem diskurzu, tvořen a formován je sociálními aspekty diskurzu a přenášením diskurzivních výroků na různé sociální osoby a skupiny a kolektivy osob. Jedinec tak nevytváří diskurz, ale pouhý výrok, který s diskurzem rezonuje (Foucault, 2016).

1.2 Diskurz odlišnosti

Barša (2003) popisuje, že jedinec vnímá realitu skrz to, jak sám pojímá vlastní kulturu, která je dána diskurzivními a sociálními praktikami. Dané skutečnosti konstruuje podle toho, co na základě vlastních a získaných úsudků chápe jako skutečné, existující a jakou pravdivost jim případně přisuzuje. Takto pomocí diskurzu vytváří jedinec své povědomí o sociální realitě, představy o tom, co obnáší a navrhuje strategie, co je potřeba změnit.

Podle Barši (2003) se formují skupiny lidí s odlišnými sociokulturními hodnotami a zájmy, což souvisí sice s multikulturalismem jako takovým, ale zároveň se tyto kulturní odlišnosti mohou vyskytovat i v rámci jednoho státu a jeho obyvatel. Populace České republiky není čistě homogenní, na základě každodenních překážek a praktik se projevují i různé odlišnosti v pojetí a konstrukci reality aktérů, podle toho, v jakém prostředí jsou momentálně uchyceni.

V rámci této tematiky jde o to, že většinová společnost má celou řadu představ a hodnot, kterými se řídí, nicméně v praktickém životě se obyvatelé Osoblažska v rámci sociální exkluze potýkají s dalšími a zcela odlišnými aspekty, což je do značné míry odlišuje od většiny. Na základě toho lze analyzovat, jak vypadá vnější diskurz lidí, politik a médií, kteří nejsou přímou součástí problému sociální exkluze. Ten se nemusí shodovat s popisem reality samotných aktérů, kteří jsou diskurzem přímo ovlivněni a jejichž sociokulturní hodnoty tak nabývají jiných forem.

Na začátku stál jeden celek v širším pojetí – diskurz sociální vyloučenosti na Osoblažsku tak, jak se o něm mluví a píše, jak ho vnímá většinová společnost. Od diskurzu jako celku jsem směřovala svůj výzkum k jeho jednotlivým prvkům, k individuálním odlišnostem na úrovni aktérů a rovině, jak moc je ovlivňují vnější okolnosti, například osoby, které vstupují a přispívají k formování jejich reality. Pozornost tak získali lidé a jejich projevy, to, jak sami konstruují, hovoří o daném problému a jak se vymezují vůči nastolenému labelingu. Jelikož ale exkluzi každý přisuzuje jinou důležitost a jinak atribuuje i své potřeby a chování ostatních, nejde jen o chápání sociální reality, ale o skutečné prostředky, kterými disponují aktéři a jaké možnosti vnímání reality se jim tak otevírají. Diskurz odlišnosti tak vzniká na základě toho, že do něj různí aktéři vstupují a přispívají k formování jeho jednotlivých podob. Je potřeba nepracovat jen s jednou rovinou diskurzu na lokální úrovni.

Samozřejmě nelze tvrdit, že vnější diskurzivní konstrukce sociální exkluze je neoprávněná nebo že se liší ve všem oproti lokální úrovni a individuálnímu vnímání aktérů. Podstatou diskurzivní konstrukce sociální reality je tedy naslouchání lidem bez ohledu na status jejich společenské moci a dívání se na společenské otázky jiným než většinovým ukotvením a s tím spojené hledání souvisejícího a odlišujícího se.

1.2.1 Kauzální atribuce

Atribuce umožňují lidem pochopit příčiny chování a jednání druhých, ale i těch svých (Hayesová, 1998). Na základě připsání příčiny nějakému jevu nebo jednání se jedinec orientuje v sociálním světě. Podle Heidera (1958) jedinci zcela přirozeně shromažďují informace, nazývá je „naivními vědci“, na základě kterých se snaží těmto informacím připsat možnou příčinu, co vedlo k dané formulaci a označuje to za takzvaný proces přisuzování. Kauzální atribuce jsou klíčovým pojmem pro porozumění sociální realitě a jsou jedním z mechanismů, který vede k pochopení diskurzu.

Tyto informace získává jedinec komunikací a vnímáním událostí, v jakých se nachází. Stejně tak uvažuje nad svým vlastním chováním, co ho v dané situaci vedlo ke konkrétnímu projevu a do jaké míry byl ovlivněn danými okolnostmi, a to se děje na úrovni každodenního života. „*Nic se neděje bez příčiny, nic se neděje prostřednictvím kouzla či zázraků, všechny události v životě odrážejí vztahy mezi tím, co předcházelo a co potom následuje.*“ (Plevová, 2007: 7)

Jinak řečeno, je to především proces, jakým je možno odhalovat skutečné příčiny chování anebo v kontextu této práce možno odhalovat diskurz a jeho jednotlivé prvky a pochopit tak příčiny jeho přisuzování na konkrétním místě v konkrétním čase. Jedinec od jedince se liší vnímáním každodenní situace, a to hlavně na základě toho, jaké má onen jedinec povědomí a informace, jak se zajímá o to, co vedlo k současnému problému, a jaká je tak v důsledku jeho osobní situace.

V lokalitě Osoblažsko se například různí povědomí o tom, co a jak vedlo k jejímu sociálnímu vyloučení, kdo přisuzuje tomuto labelingu jakou příčinu a jak aktéry ovlivňuje. Toto je možné připsat tomu, že jednotliví aktéři jsou v každodenní realitě ovlivňováni jinak. Pro jednoho nepředstavuje tento label žádný větší problém, což může být dáno jeho zájmy, získanými informacemi a potřebami nebo osobními úspěchy konkrétního jedince.

Oproti tomu další aktér může vnímat situaci úplně z jiného pohledu, může se cítit frustrovaně z dané situace, stigmatizovaně, roli mohou hrát silné negativní emoce, nedostatek nebo nesprávné zpracování informací a neúspěch, který rázem nepřipisuje ani tak svému úsilí, ale spíše vnějším vlivům, na které se odkazuje. Otázkou je, do jaké míry je jejich pohled reálný a jak je jejich jednání a formulace zkreslena různými příčinami na individuální rovině. Na základě těchto příčin událostí je to ale stále jejich pojetím, jak sami chápou svou sociální realitu.

1.3 Konstrukce sociální reality

Sociální konstrukci reality se věnují ve stejnojmenné publikaci Berger a Luckmann (1999). Jak již na začátku definují, realita je *„vlastnost náležející jevům, kterým přisuzujeme existenci nezávislou na naší vlastní vůli (tyto jevy nepřestanou existovat, i kdybychom si to sebevíc přáli).“* (Berger, Luckmann, 1999: 9)

Na základě individuální konstrukce aktérů ovlivněných různými vlivy, okolnostmi, aktivitami a sociálními interakcemi je realita odlišná. Subjektivní prožitky a zkušenosti se v průběhu života mění a vyvíjejí, proto se i konstrukce sociální reality aktéra proměňuje. *„Každodenní život se jeví jako realita, kterou lidé nějak vykládají a jež má pro ně subjektivní význam jako určitý logicky soudržný svět.“* (Berger, Luckmann, 1999: 25) Přičemž tato realita není konstruována jen jejich jednáním a přiřazováním významů objektům kolem sebe, ale i tím, jak se sami aktéři svými myšlenkami snaží směřovat a udržovat si tuto realitu a její náležitosti. Vnímání okolí v sociální interakci, vnímání lidí a jevů závisí na tom, jak tyto vjemy rezonují s vlastními názory a představami aktéra, zda jsou vzdálené, nebo blízké jeho konstruované realitě (Berger, Luckmann, 1999).

Durkheim popisuje sociální realitu jako výsledek sociálních jevů, jako něco, co ovlivňuje vnímání aktéra. Sociální jev tak definuje jako *„každý druh jednání, ustálený nebo ne, schopný vnějšího tlaku na jedince, anebo takový, který v rozsahu dané společnosti je všeobecný, ale má přitom svůj vlastní život nezávislý na svých individuálních projevech.“* (1969: 42) Každý člověk je uchycen skutečností, která ale v individuálním pojetí nabývá různých forem. Skutečnost je tak mnohohrstvá a komplexní, neexistuje jedna univerzální pravda a měřítko, jak skutečně realita vypadá. Pro každého jedince je ale vnímání reality zcela evidentní, nelze ji popřít.

2 Koncept sociální exkluze

Pojem sociální vyloučenosti neboli sociální exkluze je používán v odborné literatuře i v diskurzu sociální a veřejné politiky. Exkluze hraje důležitou roli i při objasňování problematiky této práce. Existuje celá škála teorií vztahujících se ke konceptu sociální exkluze.

S největší pravděpodobností mezi nejobecnější vymezení sociálního vyloučení je možno zmínit definici Mareše (2000), který hovoří o sociální exkluzi jako o mechanismu sociální kontroly, kdy jsou určité osoby a celé kolektivy osob odsouvány na okraj společnosti nebo jsou z konkrétní společnosti úplně vyřazeny. Souvisí to s mechanismem, který do jisté míry určuje, kdo kam patří a nepatří, jaká identita je jedinci určena a naopak upřena na základě jeho participace na aktivitách a životě celé společnosti (Mareš, Sirovátka, 2008).

Sociální exkluze souvisela a souvisí nepochybně s nerovnostmi v širším měřítku. Například s chudobou, která byla a je součástí téměř všech existujících společností z historického hlediska. Room (1990) tvrdí, že v dnešním pojetí je koncept chudoby nahrazován konceptem sociální vyloučenosti. Stále rostoucí tendence chudoby tedy proměňuje a zachycuje rysy této nerovnosti, které mohou být charakterizovány přetrváváním konkrétních osob či kolektivů v čase, jejich prostorovou koncentrací, marginalizací a patologickým jednáním vůči většinové společnosti, ale také závislostí na solidaritě sociálního systému státu (Room, 1990 in Mareš, 2000).

Rysem chudoby tak může být i tendence k rozpadu tradičních sociálních institucí, rodin a společenských pout, která se prohlubující chudobou oslabují. Chudoba ovšem není zdaleka jediným podmínkou, na základě které by bylo přípustné konkrétní osoby nebo kolektivy osob prohlásit za sociálně vyloučené.

2.1 Dimenze sociálního vyloučení

Percy-Smith (2000) vymezuje několik dimenzí sociální exkluze, které existují vzájemně. Za zmínku stojí nepochybně dimenze ekonomická, jejíž znakem je dlouhodobá nezaměstnanost, nízký příjem a příjmová chudoba, dále dimenze komunitní a s tím související nedostupnost služeb. Další dimenze je prostorová a její znak nedostatečné dopravní dostupnosti a infrastruktury, špatná dostupnost zdravotnictví a školství nebo sociální či politická dimenze. Mezi znaky těchto dvou dimenzí dominuje sociální izolace a neschopnost politické participace.

Právě tato vícefaktorovost dimenzí sociální exkluze podle Bourdieuho (2000) zahrnuje nezaměstnanost, diskriminaci, sociální a kulturní izolaci, chudobu nebo sociální utrpení. Neopomenutelným konceptem tohoto rozsáhlého výčtu oblastí vyloučenosti je ovšem to, že sociálně vyloučené osoby nebo kolektivy osob, které se *„nepodílejí stejnou měrou jako ostatní na (hmotných i nehmotných) zdrojích společnosti a na jejich distribuci či redistribuci,“* (Mareš, 2000: 287), strádají ve zmíněných dimenzích sociální exkluze a jsou vyloučeny ze životního standardu právě na základě své absence na podílení se na chodu společnosti.

Definice podle Burchardtové, Le Granda a Piachauda vymezuje sociálně vyloučené jedince *„jako obyvatele/občany dané společnosti, kteří z důvodů, které nemají sami pod kontrolou, nemohou participovat na obvyklých aktivitách, k nimž by je jejich občanství opravňovalo a na něž aspirují.“* (1999: 229, přeloženo v Mareš, Sirovátka, 2008: 273) Příznačným motivem vymezení podstaty sociálního vyloučenosti je podle Mareše a Sirovátky (2008) upření práva na integraci jedincům a vyloučení z morálního řádu.

Room (1995) i Barnes (2002) konstatují v určité souvislosti s výše zmíněnou definicí, že každý jedinec má právo na bydlení, vzdělání, práci a služby, tedy na jakýsi základní životní standard a zároveň má jedinec právo

na participaci ve společnosti. Na základě toho má i oprávnění tato práva v dané společnosti užívat. Barnes vyzdvihuje, že definice „rozšiřuje pozornost i mimo nedostatek finančních a materiálních zdrojů jedinců a jejich domácností k neadekvátnosti jejich sociální participace a integrace.“ (Barnes, 2002 in Mareš, Sirovátka, 2008: 274)

Zmíněné představení konceptu sociální exkluze je jen hrubým výčtem některých existujících definic. Je třeba brát zřetel na existenci mnoha dalších dimenzí, které souvisí se sociálním vyloučením a nemusí se nutně objevovat všechny aspekty sociální exkluze zároveň, protože: „*Ne všichni chudí musí být vyloučeni, ale ani všichni vyloučení nemusí být chudými.*“ (Mareš, 2000: 289)

2.2 Mediální diskurz

Média v období 21. století hrají důležitou roli v tom, jak informovat veřejnost o daných skutečnostech a problémech ve společnosti, v lokalitě jedince a zároveň i ve zbytku světa. Tímto tedy působí na veřejné mínění daných jedinců, čímž ve spolupráci se získanými informacemi působí na konstrukci vědomí tohoto jedince. Důsledkem globalizace a digitalizace se mediální forma komunikace a míra interpretace různých dat jen prohloubila a urychlila. Nekvapil (2006) popisuje média jako specifický typ sociální komunikace. Mezi prostředky spadající do diskurzu médií lze řadit například novinové články a televizní reportáže.

V rámci vyobrazování medializované situace mají média určitý podíl na vytváření, navazování a šíření diskurzů, slouží k pochopení diskurzivních významů a jsou prostředkem moci a vlivu, jak prosazovat změny ve společnosti. „*Výpovědi, různé ve své formě a rozptýlení v čase, tvoří celek, jestliže odkazují k jednomu a témuž objektu.*“ (Foucault, 2016: 52) Nabízí se ale otázka, jestli „*není jednota diskurzu založena spíše na prostoru, v němž se různé objekty vyskytují a neustále transformují, než na stálosti a jedinečnosti jednoho objektu.*“ (Foucault, 2016: 53) Konstruování sociální reality

se děje nejen na úrovni médií, ale pomocí dalších hlavních odvětví jako je například věda, vzdělávací systém, politika a ekonomika.

Konkrétní aspekty tohoto diskurzu sociální exkluze spočívají na té úrovni, *„jež ovlivňují komunikaci v daném prostředí a podílejí se na formování diskurzu této společenské oblasti, tedy tzv. mediálního diskurzu.“* (Schneiderová, 2015: 89) Riziko mediálního zájmu tkví v tom, že zasazením určité exkludované lokality a jejich aktéry do všeobecného konceptu sociální exkluze, může v konkrétních případech daný objekt více poškodit a rozvrátit než nabídnout nějaké přiměřené řešení.

Schneiderová (2015) se mediálnímu diskurzu a jeho náležitostí hojně věnuje. Média vnímá jako zdroj formulující obecné předpoklady, kterými by se měl řídit. Především širokou veřejností jsou vnímána média jako nositelé objektivních informací. Jak ovšem dále Schneiderová dodává: *„Zejména v podobě komerčních médií a pod jejich vlivem - a koneckonců pod vlivem přiznání rozrůzněné společenské sféry - je mediální sféra ovlivněna mnoha subjektivními faktory, jež se na zobrazování společenské reality podílejí.“* (2015: 90-91) To může vést k vytváření různých verzí skutečnosti a jejich následnému hodnocení.

Takto získává mediální diskurz spíše negativní zpětnou vazbu primárně od samotných vyloučených aktérů. Na většinovou společnost totiž nemá mediální článek, reportáž nebo výstup v rozhlase takový dopad jako právě na ty, které tímto ještě více zasadí do stigmatu exkluze. Problém části reportérů je ten, že se nedokážou oprostít od mainstreamu, s jakým k situaci přistupují, nedokáží si získat emickou perspektivu lidí, o kterých píšou, a tak je zasazují do již existujících kontextů (Schneiderová, 2015).

Vyobrazování konkrétního problému médií tak značně informuje širokou veřejnost podvědomě o dění ve společnosti, o změnách nebo o tématech, která nějakým způsobem konfrontují chod společnosti, ale zároveň tím do jista stigmatizuje danou problematiku.

2.3 Romská minorita jako součást českých sociálně exkludovaných lokalit

Není nic neobvyklého a je poměrně snadno dohledatelné, že konceptem sociální exkluze a mediálním či politickým diskurzem stále dochází ke značné stereotypizaci romské minority. Nelze popřít, že etnické vymezení hraje v konstrukci sociální exkluze nadále důležitou roli, přesto je v této práci potřeba se dále zabírat spíše rovinou socioekonomickou. Nicméně je adekvátní zmínit obě úrovně, protože etnicita hraje stále důležitou roli ve vymezování aktérů v rámci sociální exkluze.

Ve veřejném diskurzu jsou často Romové stavěni do role problémových až nebezpečných. Primárně média vykreslují kriminální činnost spojenou s romskou populací, jejich neschopnost a nechuť pracovat a s tím vším souvisí obraz většinové společnosti o jejich závislosti na podpoře sociálního systému státu, kterou tak mohou násobit na základě vytváření široké rodinné sítě. Tyto charakteristiky jsou zobecňovány na celou romskou populaci a předávány širší společnosti, která následně takto definuje a vnímá onu etnickou menšinu bez individuálních rozdílů (Jirák, Köpplová, 2009). Rabušic (2000) zmiňuje, že Romové v Česku od 90. let patřili mezi jednu z nejméně přijímaných a jednu z nejvíce stereotypizovaných menšin, v diskurzivních tvrzeních se stále nadužívá jejich etnický původ. Jsou prezentováni jinakostí, kterou představuje jejich kultura, životní priority, způsob výchovy dětí a celkově pojmání sociální reality, které se od většinového pohledu může lišit. V českém prostředí je zakořeněna představa jejich nutné integrace a adaptace, přizpůsobení se majoritě. Je potřeba brát ale v úvahu tvrzení Eriksena, který zmiňuje, že „majoritní či dominantní skupiny nejsou o nic méně „etnické“ než menšiny.“ (2012: 22)

Etnicita sama nemá vliv na samotnou povahu exkludované lokality, jsou to primárně další dílčí patologické jevy, které zapříčiňují koncentraci sociálně

exkludovaných jedinců v lokalitě. Romská minorita se stále potýká se značnou stigmatizací ve veřejném diskurzu o jejich „nepřizpůsobivosti“. Takto je předpokládána jejich absence na aktivitách ve prospěch většinové společnosti. Stejnou nebo minimální povahu má i sociální exkluze, proto se v širokém povědomí sociální exkluze a romská příslušnost často překrývá a vzniká předpoklad koncentrace Romů v oblastech vyloučených z hlavního proudu společnosti.

2.3.1 Role ethnicity

Předpokladem pro studium ethnicity je, že příslušníci, kteří se řadí k jedné konkrétní etnické skupině, musí být v určitém vztahu s jinými příslušníky další etnické skupiny, aby se byly schopny vzájemně ovlivňovat a vymezovat vůči sobě (Eriksen, 2012). Na základě tohoto vztahu jim je umožněno přisuzovat příčiny vlastního jednání a chování, stejně jako jednání a chování druhých.

Eriksen zmiňuje, že existuje plno přístupů k pojetí ethnicity, každé vymezení se tak v něčem rozchází. Co je ovšem více méně spojuje je to, že *„ethnicita má cosi dočinné s klasifikací lidí a skupinovými vztahy.“* (Eriksen, 2012: 22) Historicky, sociálně i politicky se formuje vše, co je pro danou etnickou skupinu charakteristické a co ji spojuje. Podle Barkera (2006) a všeobecného antiesencialistického přesvědčení je ale etnické formování především způsobeno diskurzivními praktikami než nějakým společným sdíleným odkazem o původu člověka nebo širokou, univerzální definicí, co je to kultura a jaké jsou její náležitosti. *„Ethnicita se tedy formuje na základě toho, jak vyjadřujeme kulturní identity nebo identitu s pomocí znaků a symbolů jazyka, které ethnicitu ustavují. Ethnicita je proto relativní a souvisí s kategoriemi sebepojetí a sociálního nabytí statusu.“* (Barker, 2006: 48) Tvrdí, že subjektivita a identita jsou důležitými součástmi pojetí ethnicity v tom, jakou důležitost samotní jedinci připisují dějinám, dané kultuře a sdílenému jazyku.

V rámci diskurzu jde o rozdělení, kterou etnickou skupinu vnímá jedinec jako tu nadřazenou, připisuje jí důležitost, a které etnicity jsou pro něj naopak upozaděné, až podřadné. „Hovoříme-li o etnicitě, vyjadřujeme tak myšlenku, že skupiny a identity se spíše než v izolaci vyvíjejí ve vzájemném kontaktu.“ (Eriksen, 2012: 34) Vymezování se vůči další etnické skupině nemusí nutně spočívat pouze na rysech a kultuře, které si jedna společnost nese, a které chápe jako pro ni charakteristické, ale jde primárně o to, být ve vzájemném kontaktu se skupinou, vůči které se vymezuje. Eriksen tak dále konstruuje vlastně jádro celé etnicity na tom, že „*eticita je aspektem sociálního vztahu mezi osobami, které se pokládají za zásadně odlišné od členů ostatních skupin, jejichž existenci si uvědomují a s nimiž vstupují do kontaktu.*“ (2012: 37). Zcela jistě tak nelze roli etnicity popřít ani v tomto výzkumu. Majoritní společnost je v kontaktu a uvědomuje si koncentraci romské minority v lokalitě a na základě toho konstruuje, jak je tato etnická skupina odlišná. Například můžu zmínit hojně diskutované rodinné vazby mezi aktéry nebo jejich relativně brzkou porodnost.

3 Diskurz sociálního vyloučení

Zasazení sociálního vyloučení do všeobecně přijímaného diskurzu se děje především v návaznosti na média a veřejný politický diskurz. Hlavní diskuse o vyloučených lokalitách se vedou na té úrovni, do jaké míry je potřeba a možno eliminovat patologické jevy vedoucí k nestabilitě společnosti. Lister (2003) ovšem upozorňuje na nereálnost dosažení absolutní koheze (vize fungování) společnosti, její plnou integraci a solidaritu.

Chudoba a stejně tak i koncepty sociální vyloučenosti jsou součástí všech větších společenství z historického hlediska. Sociální nerovnosti se nepochybně musí řešit, ovšem z již uskutečněných pokusů o jejich odstranění vyplývá, že nejdou zcela úplně odstranit a naopak strategie, které vznikly a vedly k pokusu o odstranění těchto nerovností, daly vznik dalším nerovnostem. Na území České republiky i ve zkoumané lokalitě v rámci této práce jde především o konstruování vícečetných problémů médií a státní správou, často tedy v souvislosti s přítomností romské minority, diskriminací, sociální izolací, územními atributy a situací na místním trhu práce.

Vavřík (2010) popisuje takzvaný redistribuční diskurz sociální exkluze charakteristický nerovnoměrným rozdělováním finančních prostředků, kontaktů a příležitostí. Je tedy důležité zjistit, kdo má skutečné omezení svých příjmů, je vyřazen z běžných aktivit většinové společnosti a je primárně odkázán na pomoc sociálního systému státu, a na druhé straně odhalit, kdo nebo co stojí za tímto znevýhodněním. Sociálně exkludované osoby a kolektivy jsou si často vědomy, jak by se mohly ze skličující situace dostat a jaká pomoc by byla na místě. Podle Marady (2000) jsou ale sužovány bezmocí, a tak samy víceméně nemohou činit kroky, které by jim pomohly se ze situace vymanit. Často tak ze strany diskurzu veřejné politiky vyplývá nutnost zapojit sociální politiku, sociální práci a různé programy, dotace

a granty na zvýšení podpory zaměstnanosti a zvýšení participace exkludovaných osob na běžných aktivitách a těmito kroky se snaží zabránit šíření se exkluze ve větším měřítku.

Dalším dílčím diskurzem sociální exkluze je podle Vavříka (2010) morálně-kulturní diskurz, který popisuje rezignaci a neochotu exkludovaných aktérů řídit se hodnotami většinové společnosti. V tomto případě by podle většinového názoru konstruktérů tohoto diskurzu bylo východiskem ze situace přenést zodpovědnost na jedince a omezit jim tak pomoc sociálního systému.

V diskurzu sociální vyloučenosti se tak nejedná jen o popis problémů, s kterými se aktéři potýkají, a proto je na místě vedle vysvětlení, co a jak zapříčinilo sociální exkluzi, navrhnout a hodnotit řešení a výzvy společnosti. Diskurz v souvislosti se sociálním vyloučením *„představuje dnes, mimo jiné, snahu převyprávět základní sociální problémy dnešní Evropy jazykem, jenž přesouvá pozornost od vertikálních nerovností pojímaných v tradičních termínech sociální stratifikace („nahore“ versus „dole“ neboli bohatství/moc versus chudoba/bezmoc či privilegia versus deprivace s akcentem na redistribuci) k nerovnostem horizontálním („uvnitř“ versus „vně“ či separace versus participace s akcentem na začleňování a integraci).“* (Mareš, Sirovátka, 2008: 273). Dále zmiňují, že *„nebýt uvnitř“* zůstává primárně v korelaci s *„být dole“*, což je sice stále důvodem k sociální exkluzi, ale není to již jediným existujícím aspektem. Podle Giddense se totiž *„koncept sociální exkluze nevztahuje ke stupňování nerovností, ale k mechanismům, které mají za následek oddělování určitých skupin od hlavního proudu společnosti.“* (Giddens, 2001: 91)

Jelikož existuje spousta oblastí zájmu vztahujících se k diskurzu sociální vyloučenosti a spousta plánů a výzev, jak této skutečnosti předejít nebo zmírnit její průběh, je potřeba zmínit alespoň některé, které je možné v následné empirické části použít pro vymezení diskurzu na širší úrovni

a porovnat je s výpověďmi místních aktérů a pochopit tak, jak se jejich sociální realita liší.

3.1 Role prostoru v diskurzu

Dílejší oblastí především mediálního a politického diskurzu je prostorová exkluze vyloučených lokalit na několika úrovních. Může se buď jednat o oblasti na periferiích, nebo o strategický odsun vyloučených jedinců nebo skupin jedinců mimo centrum dění. Připouští se ovšem, že vyloučená lokalita může vzniknout i v části centra, kde se kumulují sociálně patologické jevy, v tom případě je ale rozporuplné použití pojmu prostorové vyloučenosti. Geografické vymezení exkludovaných lokalit tak určitým způsobem odděluje „sociální formace na základě nějaké zvnějšku imputované kvality, podstaty, či přirozenosti.“ (Růžička, 2006: 120)

Především periferie jsou dále konstruovány jako zaostalé, až izolované celky od hlavního proudu společnosti se špatným pokrytím dopravy, nedostačující infrastrukturou a s obtížnou dostupností vzdálených služeb, zdravotnictví a vzdělání. To zapříčiňuje odliv majoritní populace spíše do center a v důsledku toho i redukci pracovních příležitostí a sociální vybavenosti (Mareš, 2000). Tento diskurz vyplývá ze značných vyskytujících se problémů v těchto lokalitách, například velkého procentuálního zastoupení exekucí jedinců a úpadku společenských sítí. Na základě různých strategií o případné prostorové inkluzi je však značně nereálné změnit samotnou polohu a povahu lokality.

Kumulace sociálně exkludovaných jedinců nebo skupin jedinců v prostoru je prezentována často špatnými podmínkami, absencí základních služeb jako je elektřina, topení, voda, nebo celkovým špatným technickým stavem staveb. Na základě vizuální i funkční stránky domů, ve kterých exkludované osoby přebývají, jsou často tyto oblasti v médiích a na veřejnosti

označovány jako ghetta, proti čemuž se vymezil například Gabal (2006), který upozorňuje na negativní konotace, které si toto označování nese.

3.2 Chudoba v záměně se sociální exkluzí

Chudoba je nepochybně součástí ekonomické dimenze vedoucí k sociálnímu vyloučení a absenci životních standardů aktérů. Existuje ale napětí mezi těmito dvěma pojmy, protože se v diskurzu sociální exkluze dost často tyto dva pojmy slučují. Oba koncepty přitom na situace v sociálním prostoru jinak reagují a jinak je konstruují.

Výsledkem chudoby v rámci sociální exkluze je spíše deprivace a absence zdrojů, neadekvátní bydlení a nemožnost zajištění základních potřeb a aktivit jedince i celé lokality než forma zbídačení jako takového (Room, 1999). Změna diskurzu chápání chudoby se tak přesouvá od absence primárně finančních prostředků především k deprivaci v oblasti vzdělání, možností, služeb nebo dopravy a závislosti na sociálním státě. Nesoustředí se tak již pouze na materiální stránku, ale i na nemateriální a procesuální podstatu problému.

Chudoba není jen jednoduchou jednoúrovňovou deprivací, ale proplétá se a ovlivňuje celou řadu oblastí života způsobených nejen situací jedince, ale i souvisejícími okolnostmi v širším měřítku (Mareš, Hofírek, 2007). Je nutno podotknout, že chudoba se nevyskytuje jen v rámci sociálně exkludovaných lokalit, ale i mimo ně, a to především v souvislostech s událostmi několika posledních pár let, především vzhledem k navyšování cen potravin, služeb nebo dopravy, z důvodu zvyšování inflace.

S diskurzem chudoby a v rámci sociální exkluze je vhodné zmínit specifickou formu podnikání, pojmenovanou jako „business s chudobou“. Toto označení zastřešuje podnikatelské záměry, které pracují s cíleným labelingem a směřují především k exkludovaným jedincům, jejich potřebám a doufají v užívání těchto podnikatelských záměrů právě jimi. Cílem takového

podnikání je zaštitit se pomocí exkludovaným jedincům, přičemž skýtají možnost získání většího profitu, než jsou dostupné zbylým jedincům. Pod „business s chudobou“ spadá například poskytování různých sociálních služeb nebo dostupnost sociálního bydlení.

3.3 Symbolická exkluze

„Symbolická exkluze je spojena se stigmatizací jedinců i sociálních skupin vnímaných jako odlišní, deviantní či cizí. Jejich označování (labeling) slouží k jejich vyčlenění z hlavního proudu společnosti.“ (Mareš, 2000: 287) Objevují se tak pojmy jako sociální a kulturní identita jedince. Členství ve společnosti je symbolicky buď přijímáno na základě podobností, nebo odmítáno na základě odlišností a stereotypů. Na území zkoumané lokality i v jiných vyloučených lokalitách na území České republiky je těmito jedinci symbolického vyloučení nejčastěji spatřována komunita romské minority z pohledu veřejného mínění i mediálního diskurzu. Podle Rabušice (2000) je typickým znakem symbolické exkluze, že do jisté míry není oficiálně manifestovaná.

Toušek (2006) popisuje nositele symbolického vyloučení na dvou úrovních. Tou první je jedinec sám, jak sám sebe identifikuje, jak prezentuje svou exkluzi a svou roli v ní a na druhé úrovni to je společnost a ve velké míře média, jak koho označují za vyloučeného. Mareš (2006) doplňuje, že spíše než na právoplatného občana se takto společnost a média dívají na symbolicky exkludovaného na základě jeho etnicity a k němu náležejícím stereotypům. Dimenze symbolické exkluze může jen prohloubit frustraci vyloučených jedinců a mít tak vliv na další roviny jejich sociálního vyloučení.

Dominují vykonstruované názory na to, kdo je zodpovědný za vzniklou situaci sociální exkluze, kdo ohrožuje místní aktéry, a vzniká konstrukce, jak zde vypadá konkrétně zde míra sociální solidarity (Mareš, 2000). Mezi další znaky symbolické exkluze patří vizuální stránka problému vyloučenosti, například nevhlednost domů nebo nekvalitní infrastruktura. Jedná se tedy

o první dojem z dané lokality, a to i z pohledu přítomnosti právě etnicity obyvatel.

3.3.1 Stigmatizace

Stigma Goffman chápe a popisuje v negativním pojetí jev stigmatizace jako „*situace jedince vyloučeného z plného společenského přijetí*“ (2003: 7), jako vztah mezi diskreditujícím atributem a stereotypem. V rámci konkrétního sociálního prostředí je více méně předvídatelné, s kým jedinec bude v sociální interakci. Každopádně: „*Když se před námi objeví cizí osoba, první dojem z ní nám velmi pravděpodobně postačí k tomu, abychom předvíдали její kategorii a atributy, její „sociální identitu.*“ (Goffman, 2003: 9) Pokud se ovšem tato subjektivně konstruovaná sociální identita neprokáže, není totožná s vytvořeným stereotypem, který by jedinec měl představovat, klesá tak v mysli konstruktéra jeho status a hodnota a vzniká stigmatizace. Je to tedy posun od toho, co je vnímáno jako „normální“ a co jako „odlišné“, vymykající se standardům a potvrzující předsudky o negativních schopnostech či vlastnostech jedince nebo skupiny osob.

V rámci tematiky této práce je potřeba na stigmatizaci pohlížet jako na vytvořený sociální konstrukt, který se odvíjí od časoprostoru v dané společnosti. „*Stigma se tolik netýká souboru konkrétních osob, jež lze rozdělit na dvě hromádky, stigmatizovanou a normální, ale že je spíše všeprostupujícím sociálním procesem zahrnujícím dvě role, jehož se každá osoba účastní v obou rolích, a to alespoň v nějaké souvislosti a v některé fázi svého života.*“ (Goffman, 2003: 157)

4 Konstrukce socioekonomické situace na Osoblažsku

Sociální exkluze na Osoblažsku vzniká v přítomném, ale i historickém čase a ovlivňuje životy jedinců i celý jejich kolektiv. Zároveň zde důležitou roli hrají vazby na povahu sociálního systému státu a jeho sociální strukturu (Mareš, 2000). Rozlohy sociálně vyloučených oblastí se různí, někde se jedná o zastavěnou část v rámci města nebo vesnice, o konkrétní ulici. Na Osoblažsku je ovšem problém komplexní, vztahuje se na celý vytyčený územní celek.

Je třeba zmínit obce, které se nachází v geografickém uzemním celku Osoblažska, spadají pod zájmové sdružení obcí Osoblažska. Jmenovitě se jedná o Osoblahu, Hlinku, Dívčí Hrad, Slezské Pavlovice, Bohušov, Janov, Jindřichov, Město Albrechtice, Liptaň, Petrovice, Rusín, Slezské Rudoltice, Třemešnou, Vysokou (Mikroregion – sdružení obcí Osoblažska, 2011). Přičemž první čtyři zmíněné obce spolupracují na bližší úrovni v rámci spolku Osoblažský cech, z.ú., který se aktivně věnuje podpoře zaměstnanosti a zaměstnatelnosti v celém osoblažském regionu.

Diskurz se v této konkrétní vyloučené oblasti projevuje jak na úrovni prostorové exkluze, tak v povědomí o historických událostech a s tím související migraci a přítomnosti romské minority, ale i v marginalizaci na trhu práce, která negativně přispívá k situaci. S těmito dimenzemi budu pracovat dále v empirické části práce, kdy pro konkrétní přijímané diskurzy budu hledat perspektivy a názory samotných vyloučených aktérů.

4.1.1 Historický a ekonomický vývoj situace

Založení obcí Osoblažska se datuje již ke třináctému století (Janák, Pilát, Bezděk, 2014: 17), ale k získání povědomí o nynější situaci a fungování na Osoblažsku je potřeba zaměřit se především na jeho historické okolnosti ve 20. století. Z části se zcela jistě jedná o důsledky politického vývoje po druhé světové válce. Oblast Osoblažska byla jako součást Sudet

charakterizována vysokým procentuálním zastoupením německy mluvícího obyvatelstva, také známá jako Sudety. Po ukončení války došlo k masovému odsunu německých obyvatel, značnému vysídlení a rozsáhlému zničení oblasti.

Jedná se o úrodnou oblast pro zemědělství, jak pro živočišnou, tak pro rostlinnou výrobu a to i z historického hlediska. Pro příznivé mikroklimatické podmínky je nazývána jako „Slezská Haná“. Po nástupu komunistů k vládě byly statky zkolektivizovány, čteně vznikala JZD¹ a došlo k velké vlně migrace za prací. Migrace probíhala především do lokality, strategií bylo doosídlit prázdné domy po Němcích, zároveň práce na místních statcích nevyžadovala vyšší kvalifikovanost zaměstnanců, možnost získat práci se naskytl diverzifikovanému vzorku lidí. Komunismus a jeho vliv na lokalitu stále rezonuje v podvědomí místních aktérů významně.

Dalším milníkem, který přispěl k sociálnímu oslabení lokality, byly polistopadové události. Po roce 1989 došlo k privatizaci místních statků a značná část obyvatelstva ztratila práci. Soukromníci do určité míry nahradili lidskou práci stroji. Zemědělské závody byly jedny z nejvýznamnějších zaměstnavatelů za komunismu díky příznivosti podmínek, žádné další větší fabriky neexistovaly, ani posléze nebyly vytvořeny. Lidé pracující dříve v těchto zemědělských družstvech nebyli často ani více kvalifikováni pro jiný výkon práce. Postkomunismus zcela určitě ovlivnil vývoj situace negativně, protože placená práce je jak zdrojem příjmu nezbytného k životu, tak i zdrojem statusu a identity, proto ztráta zaměstnání a náhlá masová nezaměstnanost znamenala nárůst exkludovaných jedinců a celých rodin (Mareš, 2000).

¹ Jednotná zemědělská družstva

4.1.2 Geografická predispozice vyloučení

„Osoblažsko či Osoblažský výběžek je území rozkládající se v severozápadní části Moravskoslezského kraje v okrese Bruntál, kde tvoří výběžek českého území do území polského v severovýchodním cípu okresu (délka hranice 86 km).“ (Mikroregion – sdružení obcí Osoblažska, 2013) Od krajského města Ostravy, je Osoblažsko vzdáleno přibližně 100 km a od Krnova, nejbližšího města s příslušnými úřady, je to přibližně 37 km.

Svou rozlohou Osoblažsko zaujímá plochu 206,3 km², podprůměrná hustota zalidnění mikroregionu v porovnání s průměrnou hustotou zalidnění v Moravskoslezském kraji je podle oficiální webové stránky Mikroregion – sdružení obcí Osoblažska šestinová, v celorepublikovém průměru se jedná o čtvrtinovou hodnotu. Dlouhodobě lze hovořit o regionu s nízkým počtem obyvatel a nízkou hustotou zalidnění obyvatelstva na km².

5 Cíl výzkumu

Cílem výzkumu této práce je popsat a analyzovat perspektivy aktérů, kteří žijí v teritoriálně stigmatizovaném regionu Osoblažsko. Charakterizují diskurz na lokální úrovni a jeho vnitřní pluralitu a popíší životní situace respondentů, to, s jakými nedostatky se potýkají a jaké strategie používají k vyobrazování lokality, ve které žijí.

Sociální vyloučení si samo o sobě nese negativní konotace, různí aktéři vnímají a subjektivně vyhodnocují příčiny určitých skutečností a chování vlastního i chování jiných. Na základě toho jedinec sám nebo ovlivněn vnějším okolím konstruuje chování jako pozitivní, nebo naopak negativní. Různí aktéři tedy vyhodnocují určité chování a skutečnosti odlišně. Výzkum stojí na snaze rozbít stereotypní nálepky o lokalitě a porozumět, jakou roli hrají sociální kategorie a etnicita v každodenní realitě Osoblažska a jak jsou tyto kategorie využívány pro explanaci přítomných sociálních jevů a diskurzu odlišnosti. Cílem je také objasnit, zda se jedná primárně o faktory související se sociálním vyloučením, nebo spíše geografickým, vzhledem k tomu, že žijí na periferii nejen státu, ale i kraje a okresu.

Diskurz odlišnosti obyvatel Osoblažska může být vnímán na rovině stigmatizace celku vůči jiným lokalitám nebo na rovině lokální, na rovině sociálních nerovností uvnitř společnosti a do jisté míry stále i z hlediska etnické příslušnosti na základě koncentrace romské minority. I když se jedná o komplexní fenomén diskurzu odlišnosti, jeho prezentace na vnější a lokální úrovni je rozdílná a i v tomto případě nemusí docházet k jednoznačným interpretacím. Na základě prohlubujících se sociálních nerovností způsobených sociální vyloučeností lokality se pokusím zmapovat každodenní interakce aktérů a pronikání do různých aspektů jejich života (bydlení, zaměstnání, mezisousedské vztahy...).

Pro získání různorodého a co nejširšího uchopení výzkumu jsem zvolila výběr participantů s různými ekonomickými statusy a brala jsem ohled na jejich etnickou příslušnost, věk i gender. Konkrétně jsem oslovila místní aktéry majoritní i minoritní se stálým zaměstnáním, dále ty, kteří jsou buď momentálně, nebo dlouhodobě nezaměstnaní na sociální podpoře, důchodce a v neposlední řadě jsem do výzkumu zahrнула i zastupitele obcí a organizací působících na Osoblažsku. Detailnější strategie výběru participantů budou popsány níže.

5.1 Výzkumné otázky

Hlavní a ústřední otázka mého výzkumu si pokládá za cíl zjistit: *„Jakou roli hraje na Osoblažsku diskurz odlišnosti ve vzájemném vymezování místních aktérů?“*

To doplním o rozšiřující vedlejší otázky, které zní:

- 1) *Při jakých situacích prohlubuje diskurz odlišnosti stigmatizaci a separaci Romů?*
- 2) *Jakým způsobem zhoršuje stigmatizace a separace vztahy mezi aktéry?*
- 3) *Jakým způsobem je možno zachytit situaci/situace v terénu, kdy budou stigmatizováni všichni obyvatelé Osoblažska stejným způsobem, toto stigma si uvědomují a nějakým způsobem to pomůže dosáhnout překvapivého spojení?*

Výzkumné otázky jsem formulovala na základě toho, že jsem do určité míry pocítovala absenci v dosavadních výzkumech o lokalitě Osoblažska na úrovni zapojení a připsání důležitosti samotným aktérům a rozbití komplexního stereotypního pohledu na obyvatele. Střednědobé plány rozvoje lokality a socioekonomická situace jsou nepochybně důležitými studii, nicméně se všichni místní aktéři nemusí ztotožňovat s výsledky analýz a s popisem lokality, jak je uváděno v těchto dostupných dokumentech. Na základě výběru

respondentů se pokusím představit jejich perspektivy a obraz sociální reality a životní úrovně, která nutně nemusí, ale může vymezovat každého stejně.

6 Metodologie výzkumu

Pro výzkum jsem zvolila metodu kvalitativního designu a zaměřila se tak na menší počet participantů, se kterými jsem vedla hloubkové rozhovory na polostrukturované úrovni. Jelikož je mým výzkumným cílem představit perspektivy místních aktérů, snažila jsem se na základě sociální diferenciacie popsat jejich každodenní interakce a pochopit, jak je omezuje geografická poloha regionu a absence služeb a vzdělání. Použití kvalitativního designu jsem vyhodnotila jako nejlépe vyhovující vzhledem k tomu, že jsem chtěla získat pohled na jednotlivé prvky diskurzu, kterým je mikroregion vnějším konstruováním uchycen.

K sociální vyloučenosti se váže mnoho různých aspektů, ve výpovědích respondentů jsou odpovědi různě provázány nebo skryty ve více jevech, a tak by případné použití kvantitativního výzkumu bylo nedostačujícím pro splnění cíle mé práce. Právě použitý kvalitativní design mi umožnil získat komplexnější odpovědi a vzhled do problematiky, stejně tak jsem mohla nahlédnout do určitých životních příběhů respondentů. V této kapitole blíže vysvětlím náležitosti kvalitativního designu a výzkumných technik, představím a popíšu strategie a výzkumný vzorek respondentů.

Inspirovala jsem se mimo jiné již uskutečněnými výzkumy v regionu Osoblažsko na úrovni sociální vyloučenosti a sociálních nerovností, ovšem spíše než na perspektivu samotných aktérů byly tyto výzkumy primárně sociologického a socioekonomického rázu zaměřeny na situační analýzu (Janák, Pilát, Bezděk, 2014). Výzkum byl ale metodologicky uchycen propojením kvantitativního designu s kvalitativním, proto jsem studii do této práce zahrnula jako jeden ze zdrojů.

6.1 Výzkumný design

Svou práci zakládám na využití kvalitativního terénního výzkumu, konkrétně použití etnografické studie. Jedním ze znaků tohoto výzkumného designu je

pobyt výzkumníka ve zkoumané lokalitě po delší časový úsek, čehož se mi do jisté míry podařilo dosáhnout trvalým bydlištěm v dané lokalitě a v určitých situacích jsem tak mohla postupovat jako insider, věděla jsem o některých nových projektech na bydlení, na vytvoření pracovních míst, což mou práci do jisté míry ulehčilo. Tato skutečnost mi pomohla i ve výběru participantů, šla jsem takzvaně na jistotu, koho oslovím.

Jelikož ale už několik let v lokalitě nebydlím, musela jsem výzkum přizpůsobovat novým informacím, o kterých jsem do té doby nevěděla a které byly důležité pro další práci s daty, zároveň jsem musela pohotově reagovat na změny, které během rozhovorů vyvstávaly na povrch. Důležitým aspektem při provádění výzkumu byla tedy má adaptabilita, k informacím jsem přistupovala kriticky a nezaujatě, u některých získaných informací jsem si dále ověřovala, jestli jsou pravdivé, nebo si je respondenti vykonstruovali na základě vlastního přesvědčení.

Etnografický terénní výzkum se zaměřuje na komplexnost (holistický obraz) sledovaného jevu a skupiny respondentů (Hendl, 2005). Cílem je opakované vstupování do terénu nebo dlouhodobý pobyt ve zkoumané lokalitě, pozorování a získávání popisu každodenní reality jedinců. To umožňuje určitým způsobem odhalit a poznat jejich sociální praktiky, strategie a způsob interakce. Kromě provádění zúčastněného pozorování, hloubkových rozhovorů je potřeba používat a zohledňovat další nashromážděná data, jako jsou analýza diskurzu, kroniky, fotografie, aktuální dokumenty a mediální články. *„Základem etnografické práce je zaznamenávání pozorovaného, slyšeného a prožitého... To je jeden z důvodů, proč se zápisy etnografického sledování nemohou krýt se skutečností. Představují určitou transformaci pozorovaného v autorský text.“* (Zháněl, Hellenbrandt, Sebera, 2014: 53) Jedná se tedy o vnitřní popis a porozumění procesům ve zkoumaném prostředí. Zvolený design mi vzhledem k povaze výzkumu v porovnání s ostatními metodami přišel jako nejvíce vyhovující.

6.2 Výzkumné techniky

Vzhledem k povaze vytyčeného výzkumu jsem se rozhodla k použití metody kvalitativního výzkumu prováděného pomocí hloubkových polostrukturovaných rozhovorů. Ty jsem doplnila o techniku zúčastněného pozorování, která jsem účelně prováděla v Osoblaze na náměstí a v obci Slezské Pavlovice. Pozorování jsem využila i při vedení rozhovorů, kdy jsem se snažila pomocí svých poznámek uchopit a pochopit místo setkání s respondenty a to, jakou důležitost mu připisují.

Pozorování bylo prováděno ve venkovních prostorech, kde jsem se snažila zachytit interakce aktérů v běžném všedním dni, dále jsem vedla své poznámky z míst spíše formálnějších, z pracovních kanceláří respondentů, jedno pozorování bylo provedeno v zákulisí osoblažského kulturního domu, které slouží jako zkušebna místnímu ochotnickému divadlu. V rámci rozhovorů jsem se dostala i do samotných domovů respondentů, pustili mě tedy do svého soukromí, na které jsou do jisté míry pyšní. Použití zmíněných hloubkových rozhovorů mi pomohlo získat individuální zkušenosti a perspektivy místních respondentů, stejně tak jako jejich odůvodnění.

K výzkumu jsem přistupovala obezřetně, jelikož jsem si byla vědoma toho, že všechny informace nemusejí být relevantní pro můj výzkum a mohou být určitým způsobem respondenty, byť nechtěně, zkreslovány. Na to jsem dbala především v otázkách týkajících se etnicity, rasismu a sociálních statusů. Největší výzvou pro mne bylo udržet si neutrální postoj k tematice, jelikož mě pojí určitá vazba ke zkoumané lokalitě.

Při vedení rozhovorů jsem se snažila odbourat napětí mezi respondentem a tazatelem. Pro začátek jsem tedy pokládala otázku směřující k volné naraci. Tento druh otázek nesloužil jen k uvolnění atmosféry a získání si důvěry tázaného, ale i k bližšímu porozumění dotazovatelem, k získání

základních informací, které jinak ve výzkumu nehrají větší roli. Zakomponovala jsem například otázky týkající se délky bydlení ve zkoumané lokalitě, rodinné vazby respondentů nebo porovnávání bydlení na Osoblažsku a v jiné lokalitě. Jelikož jsou rozhovory polostrukturované, snažila jsem se je vést přirozeně, tak jak plynula témata a provazovala se s dalšími, vyžadovalo to tedy důkladné naslouchání a pohotové reakce s dalšími, doplňkovými otázkami mimo vytvořenou osnovu. Vzhledem k tomu, že jsem oslovovala respondenty z různých sociálních skupin, rozhovory jsem vedla i se starosty obcí a s vedením místních spolků a organizací, bylo potřeba některé otázky pozměnit či doplnit.

Pro většinu rozhovorů se mi podařilo získat svolení k nahrávání, bylo mi tak umožněno provést detailní přepis pro analýzu, ve dvou případech jsem ale vycházela primárně ze svých poznámek k rozhovoru a terénního deníku, kam jsem si mimo jiné zapisovala vlastní myšlenky a postřehy z vedených rozhovorů. Vzhledem k zachování anonymity respondentů jsem každého jednotlivce pojmenovala náhodně podle písmen abecedy a ani kompletní přepis jednotlivých rozhovorů není součástí práce. První dva rozhovory proběhly již v létě 2022 a byly do jisté míry rozhovory pilotní. Mým cílem bylo primárně zjistit, jestli vytvořená osnova rozhovoru funguje a zda zahrnuje všechna potřebná data pro jejich získání. Po potřebné úpravě osnovy jsem prováděla další rozhovory od listopadu 2022 do února 2023 ve výzkumné lokalitě na Osoblažsku. Místa setkání s participanty se různila, vždy jsem se snažila nechat výběr na respondentech pro zachování co největšího komfortu. Místa i čas vedení rozhovorů se tak odvíjely od toho, zda respondent byl v práci, nebo jsem ho zastihla ve volném čase, buď přímo v jeho domácnosti, nebo například na místě, kde tráví svůj volný čas mimo domov. Délka rozhovorů individuálně závisela na tom, jak se respondent otevřel, jejich trvání bylo v časovém rozmezí zhruba od 30 do 120 minut.

Jelikož je téma komplexní a diskurz hraje roli na lokální úrovni i mimo ni, bylo potřeba zahrnout i další zdroje k následné analýze, v mém případě se jednalo o pohled, jakým například formují reportéři mediální články o lokalitě. Socioekonomická situace je následkem celé řady existujících problémů v životech a strategiích participantů, zohledňovala jsem tedy i situační analýzy lokality.

6.3 Vzorkování

Pro získání různorodého a co nejširšího uchopení výzkumu jsem zvolila výběr participantů s různými ekonomickými statusy, jelikož jsem počítala s tím, že jejich životní úroveň může představovat odlišné pohledy a může je různě ovlivňovat vzhledem ke konstruování sociální vyloučenosti.

K výběru respondentů jsem přistupovala na základě vytvořené hypotézy, že respondenti mající vlastní prostředky jsou spíše geograficky než sociálně vyloučení. Vzdálenost větších obchodních řetězců, rozšiřujících služeb a úřadů je sice limituje, ale nižší cena nemovitostí a nájmu jim na druhé straně vyhovuje. Oproti tomu respondenti bez vlastních prostředků, ve finanční nouzi, nemají východisko, jsou odkázáni na pomoc státu a jejich pohled na celou situaci bude odlišný než pohled výše zmíněného výzkumného vzorku. Zbylá část respondentů má vlastní prostředky, ale snaží se participovat na pozvednutí statusu a aktivně bojuje proti stigmatizované socioekonomické situaci. Nachází se zde tak plno různých paradoxů, jednak určitá část respondentů chápe sociální vyloučenost dozajista jako příležitost, jednak další část je odkázána na základě svých problémů v lokalitě setrvávat. Paradoxy se objevují i při konstruování diskurzu na úrovni vytvořených skupin.

Brala jsem ohled na etnickou příslušnost a genderovou vyváženost výzkumného vzorku. Konkrétně jsem oslovila místní aktéry jak majoritní, tak minoritní, kteří mají stálé zaměstnání. Dále ty, kteří jsou buď momentálně,

nebo dlouhodobě nezaměstnaní na sociální podpoře a v neposlední řadě jsem do výzkumu zahrnula i zastupitele obcí, pracovníky ve státních sektorech a členy organizací působících na Osoblažsku, nebo těch bývalých, zkrachovalých. Takto mi bylo umožněno se zaměřit na aspekty sociální diferenciaci uvnitř regionu Osoblažsko a rozdílný diskurz z lokálního pohledu. Právě rozdělení respondentů do těchto skupin ukazuje, kdo koho viní za jejich současný stav a kdo je jak optimistický, nebo naopak skeptický vůči tendenci situace se zlepšovat.

Respondenty z první skupiny jsem pracovníčně označila jako aktéry primárně v důchodovém věku. Jedná se o dvě osoby (dále respondentka A a respondent V), které do lokality imigrovaly z města během komunismu, po znatelném pádu ekonomiky v 90. letech se ale z lokality neodstěhovaly a nadále to nemají v plánu. Odkazují na minulost, na jakýsi „ztracený ráj“ a jsou fixováni v prostorové smyčce postsocialismu. Popisují, že si na nynější situaci zvykli, mají své určité životní zázemí a životní úrovni se přizpůsobili, nějakým způsobem se sami uskromnili. Vzpomínky z dob komunismu rezonují v jejich výpovědích více než u ostatních aktérů za běžných situací, to může být značným vysvětlením, proč se zcela nesmířili s nynější situací v lokalitě, spíše tak podlehli vnějšmu diskurzu, který přijímají za svůj a určitou vinu přisuzují koncentraci romského obyvatelstva. Jejich perspektivy o potencionálním navýšení životní úrovně a cestu ze sociální exkluze vidí primárně na trhu práce. Podle nich je nutné vytvořit hlavně pracovní zázemí pro občany Osoblažska a dále až uvažovat nad potencionálním přílivem ekonomicky aktivní generace.

Druhá skupina pojímá respondenty spíše ekonomicky pasivní. Jedná se o dvě osoby (respondent D a respondent L), které žijí v lokalitě v řádech let. Oba respondenti se na Osoblažsko dostali více méně díky příležitosti bydlení, která se jim naskytlá u soukromníka. Vnímají se jako určité oběti obchodu s chudobou, jelikož žijí nebo část života zde žili v drahém podnájmu,

kde se kumuluje největší zastoupení lokální romské minority a téměř většina těchto obyvatel je závislá na podpoře státního systému. Sami vnímají, že často je to pro tyto aktéry jedna z posledních možností, jak získat přívětivé bydlení v tíživé životní situaci anebo je důvodem příchodu do lokality četné odmítnutí při hledání podnájmu v jiné lokalitě. Respondenti popisují značnou fluktuaci obyvatel kolem sebe, pro část ekonomicky pasivních obyvatel je tak Osoblažsko pouze přechodnou lokalitou, netvoří si k ní ani k místním obyvatelům hlubší vztah. Do této skupiny se řadí občané, na které nějakým způsobem doléhá sociální exkluze, jsou zasaženi značnou příjmovou chudobou a jsou si vědomi stigmatizace, která je proti nim namířená hlavně skrze vnější politický a mediální diskurz. Odkazují ale na minimální problémy v konfrontaci s majoritní společností, necítí se ohroženi rasismem, nejsou obětmi fyzických ani verbálních útoků namířených proti nim samotným.

Další skupinu jsem označila jako ekonomicky soběstačné a mobilní respondenty, zařadila jsem zde tři osoby (respondentka M, respondent E a respondent N). Pro tyto respondenty je společné, že sociální exkluze lokality se nevztahuje na jejich osobní úroveň, značnou nevýhodu pocítují hlavně na základě geografického umístění lokality. Jedná se o pracující osoby, které vlastní dopravní prostředek, a tak nejsou odkázány pouze na místní služby, ale například hojně zmiňují využívání blízkých obchodních řetězců a služeb v blízkém Polsku, v tom vidí ekonomický přínos života ve vyloučeném regionu Osoblažsko. Ekonomicky výhodná je pro ně například i kupní cena nemovitostí, odkazují na benefity, díky kterým si mohli vytvořit své zázemí, a vyzdvihují menší náklady oproti městům. Všichni tři zmínění respondenti mají k Osoblažsku značný citový vztah, narodili se zde, přičemž dva z nich se do lokality vrátili po části života mimo lokalitu. Problém současné situace nevidí ani tak v samotné koncentraci sociálně exkludovaných osob, ale v tom, kdo na nich vydělává. Odkazují na špatně nastavený systém státu, na jehož základě jsou těmto zasaženým osobám poskytnuty příspěvky

a doplatky na bydlení, a kterých využívají soukromníci a sektory za účelem zisku. Přesto v jejich výpovědích rezonuje myšlenka, že i sociálně vyloučené osoby mají příležitost se ze stávající situace vymanit a odkazují na takové, kterým se to, v jejich očích, povedlo. Respondenti se snaží vymezit proti nastavenému diskurzu a labelingu a za nutnost považují nalákat do lokality ekonomicky aktivní obyvatele.

Poslední skupinou jsou aktivní respondenti, kam jsem zařadila především představitele obcí a organizací, stejně tak jako osoby, které se pohybují nebo pohybovaly v neziskovém nebo sociálním sektoru. Opět se jedná o tři respondenty (respondentka S, respondent J a respondent T), kteří se aktivně zapojují do místní politiky a ekonomiky, představují a realizují strategie a výzvy, které mají tendenci vést minimálně k částečnému zlepšení stávající situace na Osoblažsku. Aktivně se snaží vytvořit diverzifikované zázemí pro potenciální zájemce, kteří by se do lokality nastěhovali. Soustředí se na ekonomicky aktivní třídu, které prezentují hlavně místní nižší náklady na bydlení. Proti vnějšmu diskurzu se snaží vymezovat a problematiku nepopisují jako trend posledních let, ale odkazují na historické události, které nastavily povahu lokality jako takové. Jdou až za události spjaté s komunismem, primárně tak k sudetskému odkazu lokality. Hojně spolupracují se státem, vytvářejí financované dotační projekty, na základě kterých se snaží strategicky o rozvoj periferní oblasti České republiky.

6.4 Představení respondentů

Celkový počet respondentů, který jsem oslovila, byl deset jedinců. Z toho byly tři ženy a sedm mužů, přičemž každá žena spadala alespoň do jedné ze zkoumaných skupin, stejně to bylo u mužů. Zohledňovala jsem přímo i místo bydliště, oslovila jsem celkem respondenty z pěti obcí, z toho Slezské Pavlovice, Hlinka, Osoblaha a Dívčí Hrad se opakovaly vzhledem k tomu, že obce samotné k sobě mají blízko a řeší lokální problémy do jisté míry

společně. Ve většině případů se jednalo o rozhovory individuální, pouze jeden rozhovor probíhal se dvěma respondenty zároveň.

Společným rysem všech participantů a participantek je, že žijí ve výzkumné lokalitě a zároveň řeší překážky, se kterými se musejí potýkat na základě teritoriální stigmatizace. Co se do jisté míry liší, jsou zcela jistě sociální i ekonomické statusy, konstrukce jejich sociální reality a délka stráveného života v lokalitě. Roli tak hraje, jestli má respondent nějaký užší citový vztah k lokalitě, například zda se respondent v lokalitě již narodil a celý život zde žije, jestli na určitou část svého života odešel a vrátil se zpět nebo se přestěhoval před několika lety z jiné lokality a tak pro něj Osoblažsko představuje jen další lokalitu ve svém životě a žádný bližší vztah k ní nemá. Krátkodobé pobyty do jednoho roku jsem záměrně vynechala, chtěla jsem pracovat především s jedinci, kteří vidí problém spíše z dlouhodobějšího hlediska a jejich diskurz a související faktory jsou součástí jejich zakořeněného pohledu na vnímání lokality a reality. Věkové rozpětí respondentů je zhruba od třiceti let výše.

Etnické příslušnosti není ukládána taková důležitost, jak jsem na počátku výzkumu předpokládala, proto jsem i cílovou skupinu rozdělila podle socioekonomických statusů a ne podle etnicity. Ve společnosti sice stále přetrvává jistá forma etnocentrismu, stále respondenti vymezují jedince na majoritu a romskou minoritu a lze tak spatřit jistou míru symbolické exkluze. Na přítomnost romské minority sice respondenti odkazují jako na určitý negativní vliv přítomné situace, ale uvědomují si, že s problémem sociální exkluze se potýká i značná část majoritní společnosti a naopak odkazují na romské rodiny, které do této skupiny nespádají. Exkludovaným osobám samotným tak nepřikládají takovou vinu jejich koncentrace v lokalitě, kterou spíš přisuzují nastavení sociálního státu a obchodníkům s chudobou.

Z etnického hlediska se aktéři vzájemně respektují, v konkrétních případech navazují přátelská pouta, maximální nepřekonanou formou jejich přítomnosti je takzvaný tichý rasismus.

6.4.1 Postoj participantů k výzkumu

Přestože, že jsem provedla deset rozhovorů, byla jsem v pěti dalších případech neúspěšná. Jednalo se hlavně o případy, kdy jsem se náhodou dostala k někomu, kdo by mohl být pro můj výzkum přínosným respondentem, ovšem vzhledem k vynechání kroku předchozí domluvy došlo téměř vždy k odmítnutí. Respondenty jsem oslovovala primárně skrz sociální sítě nebo po telefonické domluvě. Ve většině případů jsem se cítila v přítomnosti respondentů příjemně. Roli navození komfortu během rozhovorů hrál fakt, že jsem se zajímala především o jejich osobní zkušenosti, mohli tak otevřeně mluvit o tom, jaká řešení jsou nedostačující, jaké kroky jsou potřeba provést k reálnému zlepšení a co právě je trápí, přesně je nechat říci jejich vlastní model diskurzu a porovnávat, co se shoduje a co se naopak liší a proč. Odpovědi byly rozsáhlé a rozhovory tak trvaly nad rámec stanoveného času. Otevření začali být respondenti po ujištění, že jejich osoby budou plně anonymizované, někteří respondenti měli už vlastní zkušenost s poskytováním rozhovorů pro diplomové práce. Jejich nadšení pramenilo primárně z uchopení tematiky z jiného pohledu, z pohledu řadových občanů, mým úkolem nebylo ověřovat si dohledatelná fakta, ale nechat mluvit respondenty samy za sebe.

6.5 Kódování

K dalšímu kroku zpracování získaných dat bylo potřeba přepsat terénní deník, poznámky ze zúčastněného pozorování a především získané rozhovory. Jak bylo uvedeno výše, většinu rozhovorů se podařilo nahrát na diktafon. U rozhovorů, které jsem zaznamenala jen díky svým poznámkám a terénnímu deníku, jsem si již během rozhovoru doslovně přepisovala věty,

kteřé mi nějakým způsobem utkvěly v paměti. Dále jsem rozhovory pomocí otevřeného kódování analyzovala. Prvně jsem se zaměřila na rozhovory s detailním přepisem, udělala jsem hrubou kostru kódů, kam nezaznamenané rozhovory bylo snazší zakomponovat. Kódování spočívalo v tom, že jsem větám, odstavcům a jednotlivým úsekům výpovědi prvně přiřkládala jejich významy, následně z nich tvořila kódy, a tak jednotlivé rozhovory rozbila na jednotky. Všechny kódy ze všech realizovaných rozhovorů jsem shrnula do jednoho souboru a vytvořila tak kategorie kódů, které příslušely ke stejnému jevu (Strauss, Corbinová, 1999). Pro větší přehlednost jsem respondenty potencionálních skupin barevně vymezila vůči ostatním. Tento způsob se mi osvědčil, i když pro jiného by se mohlo jednat o zbytečně nepřehledný krok.

Opakovaně jsem se k analýze a jednotlivým kódům vracela, přesouvala je a ze záznamů rozhovorů vybírala další významové jednotky. Jelikož samotné rozhovory byly rozsáhlé a pokrývaly spoustu témat, po uvážení jsem zanalyzovala jen určitou část vybraných kódů, které byly jednak nejvíce zastoupené a jednak byly odpovědi zajímavé a nebyly jednotné, pohled na témata se respondent od respondenta lišil.

Pro samotnou analýzu jsem zvolila způsob analytické indukce. Strategie této analýzy spočívá v hrubém nadefinování si výzkumné otázky, v hledání hypotézy, vysvětlení, proč tomu tak je. Tuto hypotézu je potřeba si ověřit na jednotlivých případech výpovědi. Jak zmiňuje Švaříček a Šeďová (2007), princip je založen na opakování a zjištění. Výzkumník si zcela přirozeně vytváří určité hypotézy o zkoumané skupině a objevujícím se jevu, ale jeho úkolem je ověřit, jestli odpovídá všem případům. Pokročilejší metodu analýzy představuje v mé práci technika „vyložení karet“. Cílem této techniky je převyprávět získané kategorie z otevřeného kódování.

7 Subjektivní popis lokality aktéry

Především na základě uskutečněných rozhovorů jsem si uvědomila, jak víceméně každý aktér chápe lokalitu, ve které žije, z odlišného hlediska, i když se stále bavíme o jednom teritoriálním celku, který na outsidera působí stejným dojmem. Záleží na subjektivním dojmu aktéra, zda je jeho konstrukce lokality ovlivněna pozitivními, nebo relativně negativními zkušenostmi. Abych to více definovala, jedná se především o to, zda zde žije aktér ve zkoumané lokalitě zcela dobrovolně nebo nikoliv, na základě toho, že existuje nějaká bariéra, proč jedinec stále setrvává v tomto geograficky vytyčeném území. Je potřeba se zaměřit na kauzální atribuce, jak je definuje Plevová (2007), a na základě toho se snažit pochopit popis sociální reality respondentů, příčiny událostí a jejich vnímání a uchycení v konkrétním prostoru.

Zaměřím se nejdříve na aktéry, kteří zde mají své zázemí, ve většině případů si založili rodinu a uchytli se na místním i vzdálenějším trhu práce. Jak jsem zmiňovala již ve vzorkování, respondenty jsem primárně podle jejich socioekonomických statusů rozdělila do dílčích skupin. Zde se konkrétně shodovaly nejvíce názory třetí a čtvrté skupiny, to znamená pracujících, mobilních aktérů a aktivních zástupců lokality na politické i ekonomické úrovni. Nyní představím některé zjištěné důvody.

Například respondent T² vymezil zcela jasně, jak vnímá to, že je Osoblažsko celý život jeho domovem, zatímco jeho sourozenci odešli do města za většími pracovními příležitostmi a lepší dostupností služeb: *„No já jsem tady ze sourozenců zůstal jediný, oni ve městě vydělávají sice úplně jiné peníze než já tady, ale všechno vrazí do nájmu a více utratí, takže oni v podstatě nic nemají, zatímco já vlastním barák, dvě auta, a tak můžu víceméně zajistit své děti a rodinu.“* Kromě

² Písmena k označení respondentů, například respondent T, byla zcela náhodně vybrána k udržení anonymity.

citové vazby tak našel reálnou cestu k dosažení svých osobních cílů, bylo pro něj ekonomicky výhodnější budovat život tam, kde to zná nejlépe, než odejít do cizího prostředí, do nejistoty. Významně u něj akcentuje fakt, že i přes sociální vyloučenost lokality, která ho na základní rovině nijak neomezuje, pro něj tak bylo snadnější a levnější naplnit tyto základní životní cíle jako bydlení, rodina, zaměstnání. Jako jeden z mála oslovených se neodvolává ani na geografickou vzdálenost lokality, jelikož si dle jeho slov může dojet, kam chce: *„Když jednou za rok chci do divadla s manželkou, nedělá mi to problém. Stejně, když se zeptáte někoho ve městě, jak často chodí do divadla, řekne vám, že na to nemá čas, takže ty služby stejně nevyužívá.“* (respondent T)

Geografická poloha lokality rezonuje ve výpovědích mnoha dalších respondentů, a nejen na úrovni výše zmíněných dvou skupin. Ty primárně hlavně vidí strategie a určité ekonomické výhody v nakupování a poskytování služeb v sousedním blízkém Polsku. Respondent J zmiňuje: *„My jsme daleko od Ostravy, co nedej bože od Brna, respektive od Prahy... A my bychom teda měli využít toho a místní toho využívají tím, že jezdí do Polska, do Prudniku nakupovat, kde jsou levnější potraviny, dobře, možná i levnější služby, květinářství je tam rozhodně levnější. Ale holt žijeme tady a musíme s tím něco dělat, kraj nám s tím pomáhá, teď aby nám s tím pomohl i stát.“*

Naproti tomu místní obyvatelé, kteří ale nemají takovou možnost tyto služby využívat, to uzavírá ještě více v lokalitě, kde žijí. *„Jsem důchodce, s důchodem vycházím tak, tak... Ale tím, že jsem skromná, tak mně to stačí, nikam nejezdím za kulturou a nakoupím si základní potraviny tady v obchodě... Děti za mnou jezdí, takže když tak mi oni koupí něco ve městě, když potřebuju.“* (respondentka A)

Osoblažsko je zcela zjevnou periferií státu, sami aktéři si uvědomují, že není v silách lokální politiky situaci rapidně změnit, starostové a představitelé organizací mají omezené finanční i realizační možnosti na úkor periferie i vzhledem k nižší životní úrovni obyvatel. Promítá se zde diskurz

sociálního vyloučení, je hojně diskutovaná potřebná pomoc státu jako takového, je potřeba výzev k rozvoji oblasti, ale aktéři přitom často podle získaných informací volí strategie, že si sami obstarávají nákupy a služby v Polsku nebo si vystačí s místním zbožím. Oslovení respondenti, především ze třetí a čtvrté skupiny, v tom vidí i určité benefity, díky kterým například finančně ušetří. Na základě těchto mechanismů se ale může zdát, že se tak vzdalují možnému centru státu, se kterým tak možná minimalizují kontakty, což může vést ke značné sociální izolaci skupiny, tak jak popsal Giddens (1981). Tím, že vytvořili určitou strategii obstarat si služby jinde, nevzniká pro tyto občany takové nutkání spíše zajistit dostupnost těchto služeb a obchodů v lokalitě, kde žijí. Sami respondenti si totiž dozajista zvykli na tuto strategii a není to něco, co by vyloženě chtěli měnit nebo co by se snažili obstarat přímo v lokalitě.

Přesto z uskutečněných rozhovorů vyplývá, že důvod života v sociálně vyloučené lokalitě je pro většinu mobilních a pracujících respondentů více méně podobný. Pro oslovené je to především citová vazba k lokalitě, jako místu, na které jsou zvyklí, kde se často narodili. Stejně tak i respondent E tvrdí, že: *„Já jsem pak asi nějak dospěl za ty roky a rozhodl se, že vlastně tady to mám rád a že tady zůstanu.“* Respondent J více méně přidává jen to, že kdyby se na místním pracovním trhu neuchytil: *„Asi by to nakonec dopadlo tak, že bych byl v týdně pryč a na víkendy zpátky... Asi bych tady zůstal jakoby stoprocentně.“*

Zcela z jiné perspektivy lokalitu chápou respondenti, kteří se zde nastěhovali. Rozdělím je na dvě části, které ale pokrývají předem vytyčené první dvě skupiny. Ta první zároveň z časového hlediska v lokalitě žije od doby komunismu a dnes je primárně v důchodovém věku. Respondenti z druhé skupiny se zde nastěhovali přibližně pár let zpět a Osoblažsko pro ně často bylo „útekem“.

První zmínění většinou říkají, stejně jako respondent V, že: *„Už jsem si zvykl, už se mi nechce jinam stěhovat“*. Nastěhovali se především do lokality,

kteřá se po odsunu Němců doosídlovala, a do lokality, kde bylo vysoké pracovní uplatnění spojené s komunistickými družstvy, uchytit se na pracovním trhu bylo snadné i bez větší kvalifikovanosti a vzdělání. Proto v jejich podvědomí silně rezonují události 90. let, kdy velká část obyvatel ztratila práci v zemědělských závodech, které zkrachovaly. „*No ti, kdo ztratili práci, tak šli na pracák, brali podporu, jednou za čas šli do rychlé roty pracovat, protože už byli všichni starší, nikdo nechtěl dojíždět daleko. Nanejvýš byli ochotní jet 5 km do práce a jak už to bylo dál, už se jim nechtělo*“, dodává A. Lze tedy usoudit, že i když se zúžil výběr pracovních nabídek, tito aktéři už měli své určité zázemí, rodinu, smířili se se situací a v lokalitě zůstali bydlet. Jejich uchycení v prostoru je více méně také na základě citové vazby, ale do jisté míry i díky životním nákladům, které zde tolik od té doby nerostly. Přesto jsou znepokojováni stávajícími pracovními nabídkami, úbytkem ekonomicky aktivní populace a sociální exkluzí, kterou přisuzují koncentraci romského obyvatelstva.

Jelikož není velké zastoupení nově příchozích obyvatel do lokality ani ze statistického hlediska, lze často narazit na obyvatele, kterým nezbyla jiná možnost než najít bydlení na Osoblažsku, kterého je zde na základě odlivu mladé populace dost. Mezi těmi je velké zastoupení romské minority, jejichž kumulace je v podvědomí ostatních respondentů dost významná. Z tohoto hlediska je možné vidět prostorovou exkluzi na Osoblažsku tak, jak je všeobecně vnímaná a popsána v teoretické části. „*My jsme se tu dostali přes známé, ti nám řekli, že jsou tady volné, hezké byty... je to taková poslední šance, když jste vyhozeni z bytu, snažíte se před tím utéct a začít znova, ale ani to se mnohým nepovede, takže oni se za půl roku posbírají a jdou zase pryč. Je to jedna z posledních možností slušného bydlení před nějakými Armádami spásy a ubytovnami.*“ (respondent L). Tito exkludovaní jedinci jsou více méně odsunuti mimo hlavní proud společnosti, potýkají se s ekonomickými problémy a jelikož „*utíkají*“, upadají tak jejich společenské vazby a často dochází ke kontinuální výměně

těchto obyvatel. Jsou to více méně pasivní aktéři pro lokalitu jako takovou. Na základě ne úplně dobrovolného odsunu na periferii státu a absence vlastních finančních prostředků je jistá část této skupiny závislá na podpoře sociálního státu, má omezené možnosti a prostředky, což prohlubuje mechanismy sociální exkluze (Mareš, 2000).

V tomto bodě výzkumu je nutno mluvit o kauzálních atribucích, které ovlivňují do jisté míry postoje a vnímání reality místních aktérů z krátkodobého i dlouhodobého hlediska. Je zcela jednoznačné, že především jedinci, kteří si umí zajistit a naplnit základní potřeby, mají prostředky, si nebudou více méně stěžovat na lokalitu jako takovou. Existují určité handicap, například ona geografická vzdálenost, která se ale ve výsledku snadno pokryje dojížděním za službami, nakupováním ve větších marketech v blízkém Polsku. I přes jejich negativní postoje k nějakému sektoru, k odvolávání se na částečný problém etnického vymezení, stále přetrvává jejich pozitivní přístup k lokalitě a nepřipouštějí si sociální exkluze na vlastní úrovni. I když nepopírají existenci těchto problémů, jsou pro ně ale druhořadé, žijí v sociálně vyloučené lokalitě, ale neřadí se mezi exkludované. *„Tady ta periferie prostě nějakým způsobem má svoje kouzlo.“* (respondent J)

Oproti tomu aktéři, kteří se potýkají s přesně opačnými záležitostmi, jsou bez prostředků, žijí hlavně v podnájmu nejen v obecních bytech, ale hojně u soukromníků a často jsou odkázáni na podporu ze strany sociálního systému státu, jsou jakoby uvězněni v lokalitě. Svě z části nedobrovolné setrvávání vnímají negativně a takto i lokalitu částečně vykreslují. Soustředí se spíše na negativní konotace a zkušenosti než na vlastní snahu vymanit se z nich. Jsou reálně zasaženi nedostatkem adekvátních pracovních nabídek, služeb či lékařské péče a vzdělání a odvolávají se na vzdálenost. Přesto důvod jejich příchodu do lokality je zcela jednoznačný, protože se zde nesetkávají s takovou diskriminací na trhu s bydlením jako jinde, ve městech nebo mimo sociálně vyloučenou lokalitu: *„Tady s tím bydlením je to jednodušší než třeba*

v Krnově, že. Já to vím podle sebe, v Krnově jsem sháněl byt, po telefonu v pohodě, jo. Pak jsme dorazili na schůzku s tím majitelem a hned, jak nás viděl, tak se ptal, že jestli jsme Romové, a my že jo, a on, že tak to ne, že to je problém.“ (respondent D)

Respondent D uvádí vlastní zkušenost, kdy primárně na základě etnicity mu bylo znemožněno nastěhovat se do předem dohodnutého podnájmu. Takto byl stereotypně vykonstruován za „problémového“ bez jakékoliv další interakce s majitelem bytu.

Diverzita místních aktérů, minimálně oslovených respondentů, je tak vysoká a není plně kompatibilní s představou sociálního vyloučení celé lokality. Ne všichni jsou odsunuti na periferii, a ne všichni jsou závislí na primární podpoře státní politiky, přesto pomoc státu samotného je významným prvkem ve strategiích a realizacích vedoucích k potencionálnímu zlepšení životní úrovně. Nejde popřít problematiku sociální exkluze, její znaky a roli etnicity, které zcela jistě v lokalitě rezonují, ale v tomto případě by bylo na místě, aby se nevztahovala ke komplexnímu celku Osoblažska.

7.1 Vnímání demografického úbytku ekonomicky aktivního obyvatelstva

Zcela významným prvkem, který zapříčiňuje odchod mladých, pracujících lidí z Osoblažska, je nedostupnost vyššího než základního vzdělání v lokalitě. Respondent L obhajuje, proč odešly jeho děti: *„Od 15 let do Opavy na učiliště a už se nechcou vrátit zpátky... Nám to vyčítají, že tady pořád ještě bydlíme.“* Ekonomicky i časově náročné je posílat děti na střední školu každý den autobusem, spoje jsou minimálně pokryté a studenti tak mohou strávit až tři hodiny na cestě denně. Městský život je prezentován jako atraktivní, jelikož vyrůstali s omezenými možnostmi, jak trávit volný čas. Respondent N vidí nevýhodu v nedostačujícím sportovním pokrytí: *„A teď si vemte, já mám dvě děti, kdyby holka chtěla hrát fotbal, nejbližší holčičí klub je v Krnově, kdyby chtěla*

bojové sporty, musela by třeba až do Opavy a v téhle situaci je nestačí vozit jednou týdně na tréninky. Jsou malí, autobusem by ani sami jezdit nemohli a už se vidím, jak třikrát týdně po práci jedu hodinu do Opavy, hodinu, dvě na ně čekám a hodinu zpátky.“

Jedná se tedy o jakousi obhajobu demografického odlivu mladých, pracujících lidí. *„Třeba mladí odsud utíkají, opravdu se nedivím... Je fakt, že ti lidi opravdu na těch vesnicích jsou takoví vesničtí, v tom městě je to takový ten jiný život, ať už je to kulturou nebo čímkoliv, je to poznat,“* dodává respondent L.

I zde existuje plno paradoxů v postojích respondentů. Bez rozdílu na vytyčené skupiny nastává určité pochopení této generace, která se stěhuje z lokality, ale zároveň si většina respondentů uvědomuje, že takto chřadne jejich ekonomika ještě více a zvyšuje se věkový průměr populace. Vlastně lze znova použít interpretaci Mareše (2000), kdy s odlivem majoritní populace, zde tedy spíše mladé, ekonomicky aktivní generace obecně, do větších, ať už přilehlých, nebo vzdálených měst dochází k redukci i možnostem uchytit se na pracovním trhu. Některé služby, které by mohly mít potenciál, nemá v určitých směrech kdo obstarávat ani využívat. Respondenti tak vidí nutnost vytvořit pro ně širší, diverzifikované zázemí, ovšem primárně aktivní občané, jakožto představitelé lokální politiky, mi poskytli pohled na reálné strategie, jak se snaží zabránit úbytku a naopak docílit zvýšení koncentrace této skupiny lidí. Na úrovni lokální politiky je to totiž jeden z hlavních strategických cílů, jak změnit vnímání lokality, pozvednout její životní úroveň a vymanit se do jisté míry z problémů se sociální exkluzí souvisejících.

Respondent J vytyčil hlavní cíle strategie, jak přilákat zmíněnou generaci zpět na Osoblažsko: *„Když bude, a to musíme tlačit, rychlý internet, dobrá infrastruktura, to znamená i mobilní signál, dobrá příjezdová cesta... Když bude dostupné bydlení takové diverzifikované... Tak ten home-office, respektive kombinace home-office a jednou, dvakrát týdně do Ostravy na meeting se šéfem nebo s týmem, je tou cestou, která by nám tady mohla pomoci, protože přeci jenom potom zase*

tu ekonomiku by tady tato třída pozvedla.“ Jelikož je vidět, že lokální politika se neřeší jen na úrovni individuálních obcí, ale v konkrétních tématech strategicky spolupracují, stejný nebo minimálně podobný názor má i respondentka S, která dodává: „Uvidíme, až ten internet tady bude opravdu rychlý, ale mělo by to zatraktivnit tu lokalitu, předpokládám, že minimálně pro ty IT techniky a majitele e-shopů, kteří si tady vybudují sklad a budou pracovat z domu.“

I když jsou to strategie a vize především lokální, stále jsou závislé na pomoci státu, na vytváření projektů a získávání dotační podpory. Dokumentace jednotlivých obcí jsou volně přístupné, lze tedy dohledat, že například ve Slezských Pavlovicích a Dívčím Hradě obce odkoupily bytové fondy, pozvedly tak majetek obce, na základě dotačních projektů tyto byty opravily nebo je stále rekonstruují a tak nabízí atraktivní bydlení dalším obyvatelům. *„Nabídli jsme tady bydlení v obecních bytech, které jsou opravené, za nájem, který se ti v Olomouci může zdát, protože tady 3+1, 70 m² s balkónem, sklepem, s dálkovým topením, když to hodně přeženu a započítám do toho, že si platíš i elektřinu, tak za 8000 Kč.“* (respondent J) Stejně tak i kupní cena nemovitostí je hojně vyzdvihovaná u aktérů, jelikož se její cena pohybuje níže než ve městech.

V této fázi tak vypadá, že tato strategie se zdá být v jejich představách z části úspěšná. Tito respondenti se na tyto úspěchy odvolávají a propagují je. Řešení stávajících problémů spojených se sociální exkluzí tak do jisté míry řeší atraktivností pro další mobilní respondenty, zde může být důvod, proč se řadoví obyvatelé a konkrétně i respondentka M, odvolávají na to, že *„situace je pořád stejná, tady to ani neupadá, ani nijak neroste, žijeme tady pořád stejně.“*

8 Vymezování aktérů vůči sobě, sousedské vztahy

Jevem vyskytující se na Osoblažsku je určité sociální štěpení, které se týká celé společnosti. V povědomí respondentů rezonuje myšlenka, že by všichni měli být za jedno, ale hlavně ze socioekonomického, politického a etnického hlediska jsou sociální realita aktérů a vztahy mezi nimi poněkud složitěji konstruované. Významnou roli tak hrají strukturální podmínky, rozdílné politické názory a na základě demografického úbytku i přicházející vyšší procento romských obyvatel. Respondent E to popisuje tak, že chybí pevný smysl komunity: *„Soudržnost strašně vyprchává.“* Společnost uvnitř mikroregionu Osoblažsko je sociálně diferencovaná, aktéři se odvolávají na různé příčiny sociální exkluze, což způsobuje napětí ve společnosti a odráží se právě v sousedských vztazích. Roli hraje do jisté míry i vyobrazování lokality médií a veřejnou politikou, kdo koho viní za lokální stav a jaké tyto vnější okolnosti mají vliv na konstruování reality a vymezování samotných aktérů vůči sobě.

Z provedených rozhovorů vyplývá, že významně rezonují politicky odlišné názory, které se projevují v lokalitě. Dalším výrazným faktorem, který respondenti zmiňovali, je určité stupňování lokálního problému sociální exkluze: *„Když vezmeme celé Osoblažsko, tak prostě sociálně vyloučené bylo od 90. let a příchodem romské menšiny se to, dejme tomu, znásobilo.“* (respondent J) V tomto směru je nutno pohlížet i na odlišné vymezování z etnického hlediska. Romové popisují určité počáteční napětí a vyrovnávání se s ním nebo naopak něco, co se snažili eliminovat tím, že se uzavřeli a přátelská pouta hlouběji nenavazovali jako respondent D: *„Já si sousedů nějak moc nevěším, ale jo, vycházíme spolu, nehádáme se, pozdravíme se, na pivo zajdu, když je žízeň.“*

I když se i nadále nechci soustředit vyloženě na etnickou problematiku, je potřeba zmínit její setrvávající a významnou úlohu ve společnosti, která je zřejmá. V tomto konkrétním výzkumu totiž ve výpovědích respondentů stále

rezonuje určitá symbolická exkluze a stereotypizace (Mareš, 2000), často tak zaznívá odkaz k minoritě. Samotní Romové jsou si vědomi svého určitého negativního postavení v lokalitě. Romská minorita je často spojována zároveň s nižším ekonomickým postavením ve společnosti. Majoritní společnost si ale do jisté míry uvědomuje jejich momentální ekonomický přínos pro fungování stávajících služeb tím, že využívají místní obchody, poštu, úřad práce, děti školou povinné navštěvují základní školu, která díky nim stále může být otevřena, jelikož s demografickým úbytkem populace na Osoblažsku klesá i porodnost samotná. Jejich setrvávání v lokalitě je pro část obyvatel ambivalentní, ne plně je přijímají, ale do jisté míry je potřebují pro stávající chod společnosti.

Názory všech vytyčených skupin se do značné míry opakují a prolínají, jen jim respondenti přisuzují jinou důležitost. Někteří vidí největší problém fungování společnosti na úrovni veřejné a sociální politiky, socioekonomické problémy a etnicita jsou druhořadé. Jiní naopak vnímají rozdělení společnosti primárně podle ekonomických a etnických statusů.

Z výpovědí aktivních respondentů, kteří se snaží být úspěšní na úrovni lokální politiky a ekonomiky, vyplývá, že v rámci vymezování se vůči sobě z pohledu sousedských vztahů, je významný problém spíše na straně politiky. Napětí ve společnosti není zapříčiněno podle respondenta J ani tak sociálními nerovnostmi, ani etnicitou, je to spíše náladou ve společnosti obecně, rozdílnými názory a tím, jak na každého jedince zvlášť doléhají vnější okolnosti: *„Sousedské vztahy jsou dobré, dokud já mám stejně jako ten druhý. Mám pocit, že si nevážíme toho, co máme, nevážíme si dobrého bydla, nevážíme si, že máme práci, nevážíme si, že se pro občany v obci něco děje a nevážíme si ani toho, co pro nás dělají druzí.“* Respondent T přisuzuje z velké části vinu špatnému nastavení sociálního systému, protože dle jeho slov: *„Platy rostou rozhodně pomaleji než sociální dávky.“*

Problém není jen na úrovni veřejné a sociální politiky, ale i té lokální. Politické boje a negativní postoje vůči vedení obcí rezonují hlavně u respondentů z Osoblahy a Slezských Pavlovic. *„Osoblaha je takový stát ve státě, lidi jsou od sebe více vzdáleni než v těch okolních vesnicích, roli určitě hraje politická orientace...sice nadávají na starostu a vedení obce, ale stejně je zvolí, protože to je taková jistota.“* (respondent T) Ve Slezských Pavlovicích je primární problém podle respondentky S, že místní dvě politické strany rozdělily i voliče na dva tábory a vzájemně se nepodporují: *„Na akce pořádané obcí nechodí nebo chodí minimum voličů druhé strany a obráceně... Není to ovšem jediným problémem ve společnosti, obecně začíná upadat i ten společenský život, je to vidět třeba i po covidu.“*

Ve skupině mobilních a ekonomicky soběstačných respondentů rezonují hlavně tvrzení o závisti obyvatel, uzavírání se do sebe, rezignování na nějakou aktivitu způsobenou právě ekonomickými nerovnostmi, upadajícími vazbami, ale i tvořenými diskurzy, které ovlivňují jejich popis lokality. Lze zmínit například odkazy k mediálnímu vyobrazování. Velkou část viny určitého rozdělení společnosti přisuzuje respondent E hlavně soukromníkům, kteří ve svých bytech sdružují sociálně exkludované jedince. *„Ono asi to tady pořád je v té společnosti, že oni tady žijí, ale za to fakt obec nemůže. Na druhou stranu, kdyby se všichni ze dne na den odstěhovali, tak je tady úplně prázdná, i v té škole.“* Vyplývá, že to rozděluje společnost i v tom ohledu, že na tento popud vznikají neziskové sektory a projekty na podporu exkludovaných osob, ale zároveň to podle nich stávající situaci ještě prohlubuje a uzavírá aktéry v prostoru. Uvědomují si zde roli etnicity, ale neopomíjejí fakt, že i určitá část majoritní společnosti spadá do problémů spojených se sociální exkluzí, a naopak vyzdvihují snahu části Romů se ze stereotypu vymanit.

Respondentka M popisuje sousedské vztahy tak, že nevyhledává z vlastní iniciativy styky s lidmi, kteří se sami nezapojují do určitého společenského a ekonomického života: *„Kdo na určitou službu nemá, tak ji prostě nevyužívá,*

ale kdo chce, na tu akci nebo do hospody se sousedy si zajde.“ Často v rozhovorech odkazují právě na aktivní romské obyvatele, které obhajují a vyjímají je ze sociální exkluze. Například dále respondentka M odkazuje k obecním akcím pro děti, které primárně vymýšlí Romka, a vyzdvihuje její originální nápady. Přátelské vazby těchto aktérů nejsou jen v obci, ve které žijí, ale napříč Osoblažskem: *„Já si zajedu na akce, na pivo do Osoblahy, do Hlinky nebo do okolních vesnic, tam mám kamarády.*“ (respondent E)

Respondenti ekonomicky pasivní a část romské minority často vzpomínají na začátky bydlení na Osoblažsku negativně. Romové částečně vlastně obhajují postoj majoritní společnosti, například respondent L vzpomíná: *„No bylo to kruté ze začátku, protože tady v Osoblaze defacto Romové nikdy nežili... Majoritní společnost se na nás dívala tak jakoby zpoza prsty, ale zas na druhou stranu, já to chápu, protože nás neznali, nevěděli, jak se s námi mají bavit, že jo.*“ Počáteční nepřijetí romské minority se na základě provedených rozhovorů do jisté míry zlepšilo, nicméně řada respondentů a stejně tak i respondent N, spíše než jejich plnou integraci a vztahy s ostatními aktéry popisuje spíše toleranci: *„Zvykli jsme si vzájemně na svoji přítomnost a respektují se jak Romové, tak i Neromové na úrovni spoluobčanů... Vymezili jsme si určité meze, které si jeden ke druhému můžeme dovolit.*“ V čem sami respondenti vidí primární problém lokální sociální exkluze je situace na trhu s bydlením. Nejčastěji volí podnájem u soukromníka, protože obecní byty jim nejsou více méně k dispozici skrze jejich finanční příjmy. Respondent D popisuje: *„No bydlení, co si budem říkat, je předražené v Osoblaze. Nechci říct, že ten majitel toho zneužívá, ale je to tak no. Většina už tam je Romů, většina je na sociálkách, tak on toho zneužívá.*“ Respondent L více méně popisuje stejný problém: *„Není možné, aby ve vyloučené lokalitě platil někdo nájem 14 tisíc.*“

Skeptické vnímání především romského zastoupení rezonuje u starší populace respondentů. *„Největší současný problém je to, že tady nastěhovali tolik Romů, v Osoblaze jich je takových 60 % celé obce...Ovlivňuje mě to hodně, protože je*

tady strašně moc mladých lidí, kteří nic nedělají, flákají se, chodí po vesnici... Chcou peníze, nechcou nic dělat a jenom sedí doma nebo si venku pouštějí muziku." (respondent V) Tito respondenti tak potvrzují vnější symbolickou exkluzi, primárně stereotypizují etnickou minoritu, přisuzují jim současnou situaci a označují je obecně za vyloučené bez značného rozdílu (Mareš, 2006).

Vymezování se z etnického hlediska stále přetrvává ve formě takzvaného tichého rasismu v lokalitě, například takového, jako zmínil respondent V výše. Vyznačuje se tím, že verbální nebo fyzické konflikty vůči Romům jsou sice ojedinělé, ale v podvědomí majoritní společnosti stále rezonuje určitá kulturní diverzita a z etnocentrického hlediska rozlišování na „my“ a „oni“ v negativním pojetí, ze kterého se lze obtížně vymanit (Eriksen, 2012). *„Spíš ta majorita si sama mezi sebou řekne, co je štve na Romech.*" (respondentka A) Stále tak z většinové společnosti, z médií i politicky konstruovaného diskurzu přetrvává u této první skupiny určitá zažitá stereotypizace, která se přenáší na lokální úroveň, i když o ní respondenti nemluví úplně otevřeně.

Nicméně vyplývá, že značná negativní nálada ve společnosti je připisována nejen etnicitě a nízkému ekonomickému postavení oproti většinové společnosti, ale i špatnému nastavení státního systému sociální podpory a hmotné nouze. Součástí diskurzu sociální exkluze je tedy i rozvíjení politických témat na úrovni občanů. Především aktivní a ekonomicky soběstační respondenti vnímají tuto podporu jako formu, ve které značná část exkludovaných nadále setrvává dobrovolně pro její značné pohodlí. Popisují nadměrnou pomoc státu v tomto sektoru a nedostačující pomoc pro pracující obyvatele. Tato podpora státu by měla sloužit podle nich pouze jako takzvaný odrazový můstek, jak změnit svůj dosavadní život k lepšímu. Tito respondenti se naopak snaží neodkazovat na stigma s Romy spojené. Snaží se vyzdvihovat pozitivní příklady Romů, kteří se integrovali do společnosti a ekonomiky. Neházejí tak všechny do jedné kategorie. Naopak respondent N vnímá lokální

aspekty sociální exkluze jako problém, se kterým se potýká i část majoritní společnosti a jakoby se tím chce vymanit z nastaveného diskurzu, který přetrvává: *„Romové nebo majorita... Když tam přijdou, vždycky je to problém... Táhnou si to svoje zatížení, táhnou si ty negativní patologické jevy.“* Do značné míry vnímají problémy exkludovaných osob, jejichž žití na Osoblažsku je zcela nedobrovolné a je zapříčiněno vnějšími okolnostmi: *„Tam se žádná pouta ani moc nevytváří a oni asi sami to berou tak přechodně, takže je potkáte jen v obchodě nebo na poště, jinak oni nikam nechodí ani.“* (respondent E)

V této fázi výzkumu tak respondenti jednak vnímají objektivní příčiny sociální exkluze a nerovnoměrné rozdělení zdrojů a jednak nepopírají určitou individuální příčinu selhání exkludovaných na úrovni dobrovolného setrvání v podpoře sociálního státu (Vavřík, 2010).

Není to všechno jen z toho negativního hlediska, sousedské vazby a setrvávání komunity zde ve větší míře stále existují. Respondentka M zmiňuje, že: *„Mezi těma důchodcema a nejen mezi nima, tak docela funguje, že kdo má auto, tak nabere celé auto, vezme další lidi a jedou všichni na jeden velký nákup do Polska, no a ve výsledku je to vlastně mega výhodné, protože oni si i tu cestu rozpočítají.“* Určitým pojátkem pro komunitu mohou být vnímány veřejné akce, obyvatelé lokality tak mají možnost vzájemně podporovat okolní vesnické akce, přátelit se napříč obcemi Osoblažska. Takto situaci vnímá respondentka S: *„Všechny kulturní akce navštěvují jak majorita, tak i Romové bez rozdílu, prostě kdo chce.“* Především obce se tak snaží aktivně spojovat místní aktéry. Respondent J uvádí různé příklady pořádaných akcí: *„Děláme třeba akce „Na pizzu se starostou“... pořádáme Festival pod Zámkem, v Osoblaze Gastrofestival, Hudební léto, téměř každá obec pořádá plesy a pro děcka maškarní a plno dalšího, takže já si myslím, že kdo opravdu chce, najde si tu to své.“* Hojně je zmiňováno i Ochotnické divadlo, které funguje v Osoblaze a se kterým objíždí herci okolní i vzdálené vesnice: *„Dokonce i okolní starostové si nás tak nějak drží a hýčkají... Je to tady taková ta kultura, aspoň něco.“* (respondent L).

Oslovení respondenti si uvědomují, že jejich prostředky pro kulturní vyžití jsou značně omezené proti větším obcím blízko měst. Z výzkumu tak vyplývá, že hlavně aktivní a mobilní, soběstační aktéři se snaží stále udržovat společenský život v přilehlých obcích. Lze předpokládat, že se sousedské vztahy v obcích vyvíjejí, záleží, jestli skutečně negativním směrem, nicméně snaha respondentů přetrvává i z toho důvodu, protože pokud by omezili kulturní vyžití nebo by se mu tolik nevěnovali, mohlo by to vést ke značnému rozpadu soudržnosti lokality, kterou se snaží udržet a tím vytvořit nějaký koherentní celek.

8.1 Mediální diskurz ve společnosti

Jak jsem již popsala formování mediálního diskurzu v teoretické části, navážu na něj dále i v empirii. Ve výpovědích respondentů o medializaci lokality jsem narazila na řadu problémů, které vymezují aktéry vůči sobě. V jejich podvědomí z vyobrazení médií částečně vyplývá spíše vytváření „senzace“ pro čtenáře než snaha o opravdové pochopení situace aktérů a jejich uchycení v lokalitě. I zde se tak nabízí vyzvednout problém, jak jej Schneiderová (2015) popsala. Jedná se totiž opravdu spíše o atraktivitu článku a fakta tak zůstávají v druhořadém zájmu. V tomto ohledu jsem nevycházela jen z výpovědí samotných respondentů, kteří jsou značně znepokojeni medializací, ale sama jsem tyto „senzace“ vyhledala. Ke zmínce jsem vybrala tři nadpisy článků:

„Tady se neočkujeme, lepší je slivovice, chlubí se v pohraničí na Bruntálsku“³

„Osoblaha. Místo, kde mizí silnice, práce i lidé“⁴

„Osoblaha aneb Jak se město v pohraničí rychle mění ve vyloučenou lokalitu“⁵

³ Odkaz na mediální článek je součástí zdrojů literatury

⁴ Odkaz na mediální článek je součástí zdrojů literatury

⁵ Odkaz na mediální článek je součástí zdrojů literatury

V této práci se nezaměřuji na samotné mediální texty a na jejich obsah, ale především na jejich explanaci jako fázi analýzy diskurzu (Fairclough, 1995). Jelikož právě pro explanaci jsou důležité okolnosti, jakými mediální diskurz mění, či dokonce vymezuje vztahy ve společnosti, rozhodla jsem se je do této části výzkumu krátce zahrnout. Respondentů jsem se zeptala, jak působí konkrétně na ně vyobrazování lokality z mediálního hlediska. Například respondent D odpovídá: *„Tak hlavně, když to řeknu blbě, tak záleží na koho narazí, no. Z Roma udělají blbce a to je názor toho jedince, ale jsme v tom obraze všeci.“* Vztažený příklad k romskému vyobrazení je zcela jednoznačně stigmatizující, respondent si uvědomuje, že negativní vymezení jednoho Roma vede automaticky ke stereotypnímu pohledu na celek jako takový a tento postoj potvrzuje i respondent L. *„Víte jak sama, znáte to, člověk uvěří tomu, co řeknete.“* Mediální diskurz, jak jej prezentují participanti, tak v jejich očích zcela zřejmě ovlivňuje lokalitu a přenáší se do společnosti.

Na této úrovni jsem se setkala s dvojím konstruováním mediálního diskurzu. Jednak starší obyvatelé a ekonomicky pasivní respondenti tento diskurz přijímají více méně za svůj, stejně tak i respondentka A: *„Bohužel, ale je to pravda, i když se tomu všichni brání, ale když nad tím tak člověk přemýšlí, tak je to pravda.“* Vnější diskurz se nesnaží popírat, naopak se v něm utvrzují. Oproti tomu aktivní respondenti cítí určitou křivdu a snaží se diskurz do určité míry vyvrátit. *„Vyjde nějaký ten článek, tak ti lidi jsou pohoršeni a nechtějí být tak chápáni... Jsme za totální primitivy a to si pište, že se nám to nelíbí.“* (respondent N)

Na úroveň, jak ovlivňuje mediální diskurz samotné respondenty, lze nahlížet z vícero perspektiv. Romové si uvědomují své stigmatizující uchycení v prostoru, předpokládají vztažení problémů jednoho Roma na zbytek a jejich negativní vyobrazení. Spíše pasivní aktéři tento diskurz zcela přijímají, nesnaží se jej nijak popřít nebo vyvrátit. Aktivní respondenti pociťují jisté znepokojení, vymezují se proti vnějšmu diskurzu. Záleží ale,

zda se odvolávají jen na základě toho, že si vnější konstrukci lokality nechtějí připouštět jako pravdivou, nebo protože se jednoduše liší od jejich vlastní konstrukce reality, o které jsou přesvědčeni. To je ale rovina, kterou jsem na základě provedeného výzkumu nedokázala odhalit, proto zůstává otázka otevřená.

9 Přijímání výzev z pohledu aktérů

Jelikož je téma sociální exkluze na Osoblažsku velmi komplexní a tento výzkum se soustředí především na uchopení lokality v rámci vztahů a vymezování mezi aktéry, jsou i výzvy, které se formují na úrovni lokální i veřejné politiky, široce diskutované ve společnosti. Aktivní respondenti, zastupitelé obcí a projektů na podporu rozvoje lokality se aktivně vymezují proti nastolenému labelingu a představují strategie na podporu bydlení, zaměstnanosti a rozšíření služeb, v podstatě na té úrovni, jako jsou tyto strategie komunikovány politickým diskurzem. Takto se snaží redistribuovat zdroje a podmínky vedoucí k sociální integraci (Vavřík, 2010). Spolupracují s lokálními neziskovými sektory, snaží se vytrhnout exkludované respondenty z předraženého bydlení u soukromníka pomocí vytváření možnosti sociálního bydlení. Z provedených rozhovorů zcela jistě vyplynulo, že nelze na tyto snahy a strategie pohlížet jako na daný fakt mající potenciál, na účinnost integrační politiky, takto se spíše pokusím interpretovat tyto snahy v kontextu lokálních vazeb. *„Kdo chtěl, práci si našel, kdo nechce, nebude si ji hledat ani dál, poptávka tak není a zvýšení pracovní nabídky a služeb ničemu nepomůže.“* (respondent E)

Pro část respondentů tak momentální situace představuje spíše morálně-kulturní diskurz (Vavřík, 2010), protože vnímají určitou rezignaci sociálně exkludovaných osob svou stávající, tíživou situaci dál řešit a spíše setrvávají v závislosti na státě i přes vznikající, potencionální pomoc. Přesto nepopírají značnou znevýhodněnost, ke které přispívají vnější okolnosti. Zmíněné dvě roviny diskurzu se v konstruování problému sice prolínají, ale rozpory mezi respondenty se v přijímání ideologií značně liší.

Zaměřím se krátce na snahu politického a sociálního rozvoje pracovního trhu a sociálních služeb, na které cílí zmiňované dotační projekty a výzvy, sloužící k potencionálnímu začlenění primárně exkludovaných osob

do ekonomického sektoru. Strategie a výzvy mají zároveň poskytnout běžně dostupné služby všem občanům. Na základě toho posléze představím skutečný dosah do společnosti, kdo z respondentů vidí značný potenciál a kdo nikoliv, případně proč. Pokusím se objasnit určitou skepsi ve společnosti, která je způsobena značným podvedením, které si společnost nese, protože se nestačilo vypořádat pouze s negativními postoji, ale šlo o to zjistit, co za tím vším stálo.

Respondenti, kteří stojí za plánováním a realizací projektů si uvědomují dlouhodobou cestu k naplnění těchto integračních politik. „*Náš program rozvoje obce jsme stáhli na programové období evropských fondů, takže my třeba máme 2021/2022 až 2027.*“ (respondent J) Zde lze nejlépe vysvětlit, proč se věnují primárně respondentům žijícím ve čtyřech obcích z celého výčtu mikroregionu Osoblažsko. Jelikož právě Osoblaha, Hlinka, Dívčí Hrad a Slezské Pavlovice spolupracují na užší úrovni v rámci těchto projektů a vytváření strategií i střednědobých plánů, bylo jednodušší porovnávat názory obyvatel na ně a komparovat je. Zároveň zmíněné obce vytvořily společnost, která má za cíl podporovat vyšší zaměstnanost a zaměstnatelnost v osoblažském regionu, jsou zakladateli Osoblažského cechu, z.ú.⁶

Respondent J zmiňuje několik oblastí aktuálního rozvoje trhu práce: „*Podporujeme tady zaměstnanecká místa v rámci Osoblažského cechu, takže tréninková pracovní místa, na obci máme VPP⁷, bereme jich vždycky co nejvíc jde... Postavili jsme tady výrobní halu, ve které vzniknou nová tři místa během letošního roku.*“ I když respondenti usilují o vytvoření určitých pracovních míst, jsou si vědomi, že žádný velký zaměstnavatel, který by zaměstnal například sto lidí, tady v řádech let nevznikne, jak zmiňuje respondent T.

Pokrytí kompletního trhu práce v sociálně exkludované lokalitě je prakticky nereálné i z politického hlediska, momentálně se aktéři snaží

⁶ Odkaz na webovou stránku je součástí zdrojů literatury

⁷ Veřejně prospěšné práce

o rozvoj maximálně desítek pracovních míst, jako o učinění nějakého reálného kroku k sociální integraci. Respondentka S konkretizuje strategii rozvoje: *„Spíše než o rozšíření pracovního trhu jde o rozšíření služeb občanům, uměle vytvořené, ale další pracovní místo k tomu je takový benefit.“* Vznikají tak pracovní místa pro kvalifikované pracovníky, například pracovní pozice: pracovník v sociálních službách. Zvyšováním koordinace sociálních služeb jsou občanům poskytovány služby, které zmiňuje respondent J: *„Pomoc přes odborné sociální poradenství nebo děti mohou trávit smysluplně volný čas přes nízkoprahová zařízení pro děti a mládež... Diakonie nabízí finanční poradenství a pomoc s disponováním příjmů.“*

Jistý kámen úrazu ale spočívá v poptávce, čehož si je vědoma respondentka S, stejně jako další oslovení: *„U programů není takový problém je nastartovat jako udržet.“* Aby bylo možno realizovat další projekty a udržet stávající, případně vytvářet další strategie rozvoje, je potřeba zajistit poptávku ze strany obyvatel. Zde nastává právě kolize se společností jako takovou. Některé programy zanikly právě na základě nízké poptávky, ve Slezských Pavlovicích například Cykloklub, který měl sloužit k podpoře rozvoje turismu. Jednak selhala realizace na straně výběru potencionálního pracovníka v zařízení a za druhé mimo turistické sezóny se očekávala i přízeň obyvatel samotných, která postupně začala upadat. Určitě to nejsou jediné aspekty, které se podílely na ukončení projektu, jen je za mě důležité zmínit, že nějakým způsobem rezonuje nesnaha řadových obyvatel činnosti udržet. Přesto nadále panuje značné rozhořčení respondenta N: *„Všichni starostové chtějí rozvíjet turistický ruch, ale ve výsledku si všichni hrabou na svém písečku a nikdo nic pro to neudělá. Mohly tady být cyklostezky jako na Jesenicku, mělo by se udělat ubytování pro ně a poskytnout jim k dispozici restaurační zařízení, dvě restaurace a jinak bistro s langošema je hrozně málo. Kdyby tady byly cyklostezky, je tady plno lidí, co rádo jezdí po rovinkách a Osoblažsko na tom vydělá.“*

Primárně ti, kteří se na osobní úrovni necítí být nijak vyloučeni, například i respondent E, služby nevyužívají a nevidí v nich větší smysl za stávajícího nastavení a fungování státu a ekonomiky. Respondent E vidí problém také vidí v kvalifikovanosti pracovníků: *„Sociální služby neplní úlohu, jakou by měly, nejsou na to kvalifikovaní pracovníci, finanční poradenství, ono se tomu jen tak říká, že ta možnost k tomu je, ale stejně tomu nikdo extra nerozumí, v tom nízkoprahu, tak tak už ani ty úkoly s děčkama nedělají, oni si tam jen hrají videohry.“* Nechci problematiku zobecňovat na tu úroveň, že by dosah služeb v lokalitě nebyl vůbec, nebo že by situace byla přesně tak, jak jsem se dozvěděla, jen jsem bohužel ve svém výzkumu nenarazila na respondenta, který by služby aktivně využíval, maximálně byly zmiňovány volnočasové aktivity pro děti a mládež.

Nicméně respondentka M má vlastní zkušenost s prací na pozici sociálního pracovníka. V období 2016 až 2019 pracovala pod neziskovou organizací Althaia, o.p.s. Výhodou této služby bylo, že obec sama měla po dobu realizace projektu minimální náklady na chod centra, zjednodušeně jen poskytovala prostor a drobnou finanční podporu. Primárně se soustředili na volnočasové aktivity dětí a mládeže, realizace byla dle jejich slov úspěšná, nízkoprahové zařízení navštěvovaly četně romské i neromské děti bez rozdílu. *„Jednalo se o nízkopráh, děti mohly přijít a odejít, kdy chtěly a nebylo povinností pracovník je hlídat. Tady se ale začaly vyskytovat ty první problémy, kdy si to rodiče začali myslet, že my jim děti pohlídáme, a děcka si myslely, že se můžou flákat. Postupně se stupňovalo i chování dětí, dovoľovaly si a neřídily se pravidly, které v nízkopráhu byly zavedené.“* Ukončení fungování centra pro děti a mládež připisuje i značnému úbytku zájmové skupiny. Nicméně hlavním důvodem ukončení činnosti byly omezené finanční možnosti obce, pod záštitou neziskové organizace a snížených výdajů na fungování byl chod snazší než na úkor plného financování.

Respondent L shrnuje komplexně problém, jaký vidí v dotačních projektech: *„Úmysl dobrej, ale realizace úplně nulová.“* Dále dodává, že:

„Kupodivu, opět, zas těžší z toho, že tady jsou Romové a je to hodně špatně.“

V povědomí zúčastněných respondentů ze druhé skupiny tak rezonuje spíše než nějaká snaha a perspektiva, kterou jim mají tyto organizace a projekty pomoci, negativní pohled spojený s tím, že předpokládají, že na jejich životní situaci chce někdo prosperovat. Vůči pomoci těchto sektorů jsou tedy do jisté míry skeptičtí, nevidí v tom čisté záměry. Jejich negativní postoj lze dost možná připisovat právě tomu, že jsou si vědomi, jaký přínos přináší pro soukromníka a majitele většiny bytů, ve kterých bydlí.

Tyto skutečnosti se jistým způsobem zakořenily v povědomí aktérů z negativního hlediska. Vnímají a popisují jejich určité podvedení, bojí se, že někdo chce na nich vydělávat a tímto je ještě více usadit ve stávající situaci sociální exkluze. Přetrvává určitá skepse věřit někomu nebo nějaké formě pomoci právě například na základě negativní zkušenosti s bydlením.

Zároveň ekonomicky soběstační a mobilní respondenti berou v potaz, že radši než neziskové organizace a nízkoprahová zařízení by viděli rozvoj služeb, jako je kadeřnictví nebo kavárny, tedy jako něco, co vznikne na základě přirozené poptávky. To podporuje i aktivní skupina respondentů: *„V tomto případě je nutné, aby přišla iniciativa zespod, od řadových občanů, kteří by pravidelně služby využívali.“* Respondent J sice na projektech značně spolupracuje, nicméně sám uznává, že ne všechny služby musí být vytvořeny nutně jako dotační projekty a nemusí se na nich podílet vedení obcí. Uvádí příklad, kdy se snažili vytvořit zázemí pro kosmetiku, aby vznikla manikúra, pedikúra. Projekt zkrachoval, nicméně na základě známosti se služba po pár letech uchytila sama a funguje. Stejně tak i restaurační zařízení, pár let zpět v lokalitě nebylo, dnes fungují celoročně jen v Osoblaze dvě. Často se ve výpovědích respondentů tak opakuje: *„Kdo na to má nebo chce ty služby využívat, nějaké peníze si na to našetří, ale kdo nechce, tak nemá cenu mu nic nutit.“* (respondentka A)

Jsou tak reálné překážky, se kterými se samotný realizační tým musí často potýkat, primárně vysoká finanční spoluúčast na realizaci projektů, na kterou obce často nemají na základě svých omezených příjmů. Zastupitelé obcí hovoří nejen o finanční, ale i časové náročnosti dokončit určitý projekt. Získat dotaci je jedna věc, ale jelikož nepokryje sto procent nákladů, musí si obce buď našetřit peníze na zbylou část, nebo si musí půjčovat od banky. Problém určitých realizací se netýká jen strategií lokální politiky, ale například ani zmíněná Althaiia, o.p.s. neudržela svou neziskovou organizaci a dále v lokalitě nefunguje, na což hojně respondenti odkazovali.

Panují zde značně odlišné názory na diskurz integrační politiky. Stejně jako je v politickém i mediálním diskurzu nastavena nutnost vytvořit ekonomické zázemí a rozšiřující služby pro občany v exkludovaných lokalitách a takto přispět k pozvednutí životní úrovně, toto východisko vidí i představitelé lokální politiky. Ekonomicky aktivní a mobilní respondenti si proti nim stále snaží udržet své nastavení, že pokud občané chtějí, najdou si své vyžití, zároveň u nich přetrvává skepse vůči vytvářejícím se projektům v rámci integrační politiky. V praxi tak do jisté míry stojí proti sobě redistribuční a morálně-kulturní diskurz (Vavřík, 2010). Značné negativní postoje jsou přijímány i ekonomicky pasivními a exkludovanými občany, kteří si uvědomují svou stigmatizaci, uvědomují si, že nastavený label z nich dělá „pasivní chudáky“, kterým je potřeba pomoci a integrovat je. Romští respondenti sami zmiňovali, že tyto neziskové sektory a projekty dle jejich slov vydělávají na jejich přítomnosti v lokalitě.

9.1 Vydělávání na labelingu

Negativní zkušenosti a skepse vůči určité snaze pozvednout životní úroveň v lokalitě je zakořeněna ve výpovědích aktérů hlavně skrze otevřený obchod s chudobou. Jen pár respondentů obhájuje podnikatelské záměry podnikatelů, většina ale cítí značné znepokojení.

V předchozí kapitole jsem sice zmínila projekty, které fungují, rozvoj sociálního bydlení a sociální služby, které provozuje například Slezská Diakonie. Okrajově jsem uvedla, jakou roli hrají tyto neziskové organizace a projekty v povědomí respondentů, kterým by primárně měly být služby poskytnuty, a proč jsou vůči nim skeptičtí. Nyní se zaměřím na jejich otevřený pohled na problematiku bydlení a obchodování s chudobou aktérů, který nerezonuje jen u konkrétní zmíněné skupiny, tohoto problému jsou si vědomi i zastupitelé obcí i mobilní respondenti, kteří mají své zázemí.

Za zmínku stojí projekt KoDuS – Komunitní dům seniorů v Hlince, který než vůbec začal plnit svůj účel, stal se na pár měsíců sociálním bydlením a následně zkrachoval. Místo seniorům totiž vlastník objektu začal opravené byty pronajímat exkludovaným osobám. Byty ale nebyly ve stavu k nastěhování, hromadily se zde odpadky a kauza se dostala až do reportáže v Černých ovčích a je veřejně dohledatelná⁸. Tak, jak je problém vyobrazený v médiích, přesně jistým způsobem o něm mluví i většina respondentů. I když značná část z nich nebydlí přímo v Hlince, přijímá stejná tvrzení. Značně podobný problém s businesssem s chudobou se vyskytuje i v Osoblaze a taktéž ho zmiňuje většina, i když se jich konkrétně netýká.

Zkoumat podrobněji samotné okolnosti této problematiky by do značné míry znamenalo odklonit se od cíle této práce, kterým je popis sociální vyloučenosti v kontextu uchycení jejich místních aktérů, proto zmíním, že z teoretického hlediska je podstata tohoto obchodu s chudobou v podstatě totožná s těmi ostatními. Čonková (2014) to popisuje obecně jako důsledek vyloučení osob z běžného trhu s bydlením, na základě kterého tyto osoby hledají takové typy zařízení, které jim nabízejí okamžitou možnost nastěhovat se bez nutnosti složit kauci. Jelikož právě chybí ručení kaucí, majitelé se odvolávají na nutnost zvýšit nájem spojený s rizikem, které tak byty nesou.

⁸ Odkaz na reportáž je součástí zdrojů literatury

Zároveň tak tyto osoby mohou využít státního příspěvku a doplatku na bydlení. Často se konkrétně v Osoblaze jedná o krátkodobé typy pronájmu, ve výpovědích to respondenti spojují třeba se školní docházkou dětí: „Bohužel je to takové to, že ty děcka tady nastoupí a zas je to o tom, že oni nejsou schopni ani dodělat tu třídu, protože za dva, za tři měsíce se odstěhují... Přijedou zase za půl roku zpátky třeba na konci školního roku.“ (respondent D) Kontakty na volné byty získávají další potencionální respondenti od rodinných příslušníků. „Sám mám problém zorientovat se už, kdo ke komu patří, kdo je čí rodina“, dodává respondent D.

Nicméně respondenti neobviňují za tento stav ani tak samotné nájemníky, jako hlavně majitele nebo zastupitele obcí, kteří by měli situaci zlepšit nebo se o to alespoň snažit: „Je potřeba to změnit, ať už minimálně jednáním s tím majitelem, výkupem třeba.“ (respondent J) Například v tomto ohledu je vidět rozdělení společnosti napříč vesnicemi, zmiňují, že v Dívčím Hradě, Hlince i Slezských Pavlovicích, v každé této vesnici byla určitá budova nebo budovy, které byly nevzhledné, soukromníci je pronajímali exkludovaným osobám. I když se jedná o obce rozlohově i počtem obyvatel menší než Osoblaha, dokázala obec zprostředkovat finance na jejich odkup. To je například předhazováno vedení obce Osoblaha, respondenti nevidí snahu byty koupit, opravit a nabízet za ceny, za jaké jsou momentální nájmy v obecních bytech.

Vydělávání na labelingu a chudobě je v lokalitě zcela otevřeně konstruováno: „Máme takové černé flíčky dva... Osoblahu a Hlinku, je to a byl to ten typický obchod s chudobou, ale prostě legální“, dodává respondent T. „Hlinka, tam teďka měli problém, taky se tam objevil nějaký pán, který chtěl na tom vydělat, snad i vydělal, protože jich tam měl úplně hafo nastěhovaných, defacto všichni odsad' utekli ze dne na den, večer se posbírali a utekli tam, protože tam to bylo jen šest tisíc, ale neměli tam zas nic, tady v té Osoblaze je aspoň všechno v těch bytech, jsou krásné, je tam ústřední topení, teplá voda... Vím to, bydlel jsem tam taky.“ (respondent L)

Zde jakoby vyprchává nějaká snaha obyvatel proti tomu aktivně bojovat, z odpovědí respondentů vyznívalo určité smíření se se situací, jak existuje.

Povědomí o těchto případech je klíčové pro pochopení značně skeptického pohledu respondenta L na nějakou formu pomoci zvenčí: *„To jsou lidé, kteří to tady zatáhli takovým tím „a jsme vyloučená lokalita“, protože do té doby se nemluvílo a nejednalo o vyloučenou lokalitu, i když ti Romové už tady bydleli, i když se tady už stěhovali. Ale jakmile přijde nějaký soukromník nebo nějaká nezisková organizace, tak už to svědčí o něčem, že tam je nějaký problém, tak jasné, tak proč si ho uměle nevytvořit.“* Jedná se o subjektivní zkušenosti aktérů, na základě kterých vytvářejí svou sociální realitu a v důsledku toho tak vnímají určité jevy vyskytující se v lokalitě, která je jejich každodenním přirozeným prostředím (Berger, Luckman, 1999).

V tomto případě byla zkušenost z větší části negativní, respondenti se cítí podvedeně, proto konstruují i podobné projekty jako negativní, nevidí čisté záměry a spekulují. Do jisté míry se i v tomto směru prolíná vymezování aktérů, ztráta důvěry a rezignace značné části z nich, nicméně téměř všichni respondenti vychází ze stejného tvrzení, že skutečně se objevují podnikatelé, kterým nejde o životní situaci aktérů, ale o jejich vlastní vydělání na úkor těchto občanů. Je možno konstruovat roli romské minority, která se na základě přisuzování viny drží především v rodinných kruzích a své problémy například s dostupnými poradci neřeší, nebo naopak aktivně bojuje za integraci do společnosti tím, že se vymezuje z předem nastavených stereotypů.

Závěr

Výzkumný záměr mé bakalářské práce spočíval na snaze popsat a analyzovat perspektivy obyvatel Osoblažska, stejně tak zmapovat, jaké prostředky používají k vyobrazení lokality a nahlédnout do vybraných strukturálních nerovností.

Osoblažsko jako vyloučený region ve 21. století je charakterizováno vysokou mírou nezaměstnanosti, příjmovou chudobou, koncentrací sociálně vyloučených osob nebo také absencí služeb a vzdělání. Takto je konstruován vnější diskurz, jak podle vnějších aktérů situace v lokalitě vypadá a co je jejím značným problémem. Obyvatelé Osoblažska jsou značným způsobem odsunuti od hlavního proudu společnosti na základě své geografické izolace, absence vzdělání a služeb. Značné omezení je pocíitelné i na pracovním trhu, jedinci jsou značně limitováni nabídkami na pracovním trhu. Součástí strategií lokální i veřejné politiky je tak eliminovat vyskytující se patologické jevy a dosáhnout určité inkluze na úrovni státu. V rámci výzkumu jsem pomocí etnografické výzkumné metody modelovala snahy aktérů i vnějších představitelů rozbít komplexní nálepkou sociálního vyloučení a pochopit, jak tedy funguje diskurz na lokální úrovni a jakou důležitost aktéři připisují jednotlivým dimenzím exkluze.

Tato práce tak přináší určitý model, jakým je možno na problematiku sociální exkluze na Osoblažsku nahlížet a jaký má dopad na místní aktéry, jelikož ne všichni jsou příslušnými faktory ovlivněni stejně. Lze tak konstruovat jisté strategie, jak se vůči labelu vymezují, ve kterých sférách se s diskurzem ztotožňují a naopak jak s dílčími problémy bojují a co stojí za případným nepochopením těchto snah. V rámci výzkumu se opakovaly určité pravidelnosti, které hrají jistou důležitou roli ve vymezování aktérů a to především takové, že aktéři, kteří v lokalitě žijí dobrovolně a mají k ní nějaký citový vztah, se spíše soustředí na pozitivní

skutečnosti, například vyzdvihují nižší životní náklady a nabídku na trhu s bydlením. Jsou to především osoby, které se nepovažují na vlastní rovině za sociálně exkludované. Oproti nim aktéři, kteří na Osoblažsku setrvávají z určitých zcela nedobrovolných důvodů, například mají problém nalézt jiné bydlení, se k vyobrazování lokality staví kritičtěji.

Popis lokality a souvisejících sociálních jevů se v provedeném výzkumu dále značně lišil, proto jsem respondenty rozdělila to čtyř dílčích skupin, kde hrály primární roli jejich socioekonomické statusy a aktivita na rovině vymezování se vůči nastavenému systému. Vnitřní pluralitu diskurzu sociálního vyloučení respondenti staví primárně na socioekonomických stavech. Lokální diskurz je konstruován značným „upořádáním“ sociálně exkludovaných osob, které se nepodílejí na chodu a aktivitách společnosti v lokalitě. Z výpovědí vyplývá, že důvodem odsunu těchto osob není etnicita jako taková, ale spíše rezignace vyloučených obyvatel zapojit se do dění ve společnosti. Etnicita má sice stále významné zastoupení v konstrukci lokality, ale proti romské minoritě se spíše vymezuje starší generace, která je stereotypizuje a jim dává za vinu současný stav v lokalitě. Z diskurzivního uchopení se snaží vymanit především Romové, kteří se zapojili do socioekonomického života a začali se tak aktivně podílet na chodu společnosti a tímto odbourali své stigmatizující postavení.

Značné omezení participace na aktivitách v lokalitě se snaží řešit lokální a integrační politika, která vytváří strategické plány rozvoje služeb, zaměstnání, snaží se redistribuovat zdroje a příležitosti a dosáhnout k inkluzi především na úrovni lokality, aby dále bylo možno zapojit se do integrace většinové společnosti státu. Nicméně se zde podle získaných informací setkává se značným nepochopením aktérů. Zde se promítá určitá skepse ze strany vyloučených aktérů, kteří se obávají toho, jestli jim skutečně tyto služby mohou pomoci nebo je ve vyloučení ještě více zasadí. Takto určitým způsobem stále přispívají k aspektům, které si zde diskurz

nese. To další oslovené respondenty vede ke konstrukci morálně-kulturního diskurzu, na základě kterého přisuzují vinu odsunutí ze společnosti samotným vyloučeným osobám a jejich nesnaze bojovat proti stigmatizujícímu postavení. Vymezují se proti nastavení sociální politiky, která dle jejich vyjádření pomáhá vyloučeným osobám setrávat v jejich životní situaci.

Na počátku práce tak stál diskurz sociálního vyloučení namířený proti lokalitě Osoblažsko. V rámci tohoto diskurzu byla lokalita vnímána jako odsunutá z hlavního proudu společnosti s omezenými prostředky. Výzkum jsem dále vedla k jednotlivým aspektům a k individuálním odlišnostem, se kterými se potýkají obyvatelé Osoblažska a které formují povahu jejich postavení ve společnosti. Zjistila jsem, že lokální diskurz je především charakterizován socioekonomickým postavením místních aktérů. Rozděluje tak aktéry na ty, kteří participují na životě společnosti a na ty, kteří značně na tuto příležitost rezignují nebo je jim upřena. Na základě těchto prostředků se dále formují vztahy v lokalitě, přičemž sociálně vyloučené osoby nejsou značně ani součástí sociokulturního života, jsou často obětmi obchodu s chudobou a uzavírají se ve svých rodinných kruzích. Místní aktéři tak přijímají vnější diskurz na úrovni své omezené socioekonomické participace ve státě, ale dále jej štěpí ve své lokalitě, aby se značně vymezili proti těm, kteří absentují na trhu práce. Ze své stigmatizující pozice ve většinové společnosti se snaží vymanit skrze to, že se dále značně vymezují proti občanům, kteří jsou závislí na sociálním státu, protože právě zde shledávají problém, který sociálně vyloučené osoby dále neintegruje na této participaci. Naopak se proti vnějšímu diskurzu odvolávají na základě určitých benefitů, které jim nižší životní úroveň lokality přináší. Je to například kupní cena nemovitostí a nájmu, které se pohybují níže než ve větších městech a přilehlém okolí. Stále je zde prostor pro stavební parcely, v tom vidí jistou strategii proti většinové společnosti a značný potenciál, co by mohlo

Osoblažsko přinést osobám, které se zde budou chtít přistěhovat. Součástí strategie je také nabídnout poptávku podnikatelům a firmám, které by zde našli využití a tak by i pozvedli ekonomiku lokality. Lze konstruovat, že se situace stále jistým způsobem vyvíjí, určitým vizím jsou i místní aktéři nakloněni, pokud se bude jednat o přirozenou nabídku oproti nabídce, kterou přináší strategie sociální politiky, vůči které jsou jistým způsobem skeptičtí.

Značný přínos práce tedy spočívá v tom, že nevymezuje aktéry, kteří jsou součástí sociálně exkludované lokality na Osoblažsku, pouze na jedné úrovni, ale diskurz na lokální úrovni dále štěpí. Pojetí subjektivního popisu lokality se tak odvíjí od interakcí a prostředků, kterými disponují aktéři, ale i vnějších vlivů, které na ně působí.

Použité zdroje

Agentura pro sociální začleňování (nedatováno). *Osoblažsko* [online]. [Citováno dne 15. 3. 2023], Dostupné z: <https://www.socialni-zaclenovani.cz/lokalita/osoblazsko/>.

Agentura pro sociální začleňování (nedatováno). *Strategický plán sociálního začleňování Osoblažska 2020-2023* [online]. [Citováno dne 2. 2. 2023], Dostupné z: https://www.socialni-zaclenovani.cz/wp-content/uploads/Osoblažsko_SPSZ-2020_2023_zor10.pdf.

A2larm (15. 2. 2023). *Osoblaha. Místo, kde mizí silnice, práce i lidé* [online]. [Citováno dne 15. 3. 2023], Dostupné z: <https://a2larm.cz/2023/02/osoblaha-misto-kde-mizi-silnice-prace-i-lide/>.

Barker, Ch. (2006). *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál.

Barnes, M. (2002). Social Exclusion and the Life Course. In M. Barnes (ed.). *Poverty and Social Exclusion in Europe* (s. 1-23). Cheltenham: Edward Elgar.

Barša, P. (2003). *Politická teorie multikulturalismu*. 2. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Berger, L., T. Luckmann (1999). *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Bourdieu, P. et al. (2000). *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford University Press.

Burchardt, T., J. Le Grand, D. Piachaud (1999). Social Exclusion in Britain 1991- 1995. *Social Policy and Administration* 33, 3, 227-244.

CNN Prima NEWS (1. 7. 2020). *Osoblaha aneb Jak se město v pohraničí rychle mění ve vyloučenou lokalitu* [online]. [Citováno dne 15. 3. 2023], Dostupné z: <https://cnn.iprima.cz/osoblaha-aneb-jak-se-mesto-v-pohranici-rychle-meni-ve-vyloucenou-lokalitu-5311>.

CNN Prima NEWS (21. 7. 2021). *Tady se neočekujeme, lepší je slivovice, chlubí se v pohraničí na Bruntálsku* [online]. [Citováno dne 15. 3. 2023], Dostupné z:

<https://cnn.iprima.cz/tady-se-neockujeme-lepsi-je-slivovice-chlubi-se-v-pohranicni-vsi-na-bruntalsku-30040>.

Čonková, I. M. (2014). Ubytovny. In *Český žurnál* [televizní dokument]. ČT2, 26. 11. 2015, 21:10. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10408111009-cesky-zurnal/214562262600002/>.

Durkheim, E. (1969). *Pravidla sociologické metody*. Praha: Vysoká škola politická ÚV KSČ.

Eriksen, T. H. (2012). *Etnicita a nacionalismus: Antropologické perspektivy*. Praha: SLON.

Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London: Longman Inc.

Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*. London: Edward Arnold.

Foucault, M. (2016). *Archeologie věděni*. 2. vyd. Praha: Herrmann & synové.

Foucault, M. (2007). *Slova a věci*. Brno: Computer Press.

Fraňková, B. (2022). Kauzy- Dotace. In *Černé ovce* [investigativní publicistický pořad]. ČT iVysílání, 23. 2. 2022. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1097429889-cerne-ovce/222452801080223/0/814936-dotace/>.

Gabal Analysis & Consulting (2006). *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha: GAC

Giddens, A. (2001). *Třetí cesta*. Praha: Mladá fronta.

Goffman, E. (2003). *Stigma: Poznámky o způsobech zvládnání narušené identity*. Praha: SLON.

Hayesová, N. (1998). *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál.

Heider, F. (1958). *The Psychology of Interpersonal Relations*. New York: Wiley.

Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.

Hirt, T., M. Jakoubek eds. (2006). *„Romové“ v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o.

- Homoláč, J. (2006). Diskurz o migraci Romů na příkladu internetových diskusí. *Sociologický časopis* 42, 2, 329-351.
- Janák, D., M. Pilát, J. Bezděk (2014). *Rozdělování sociálních nerovností pod patronací státu: Situační analýza Osoblažska a možností jeho socioekonomického rozvoje*. Opava: Slezská univerzita v Opavě.
- Jirák, J., B. Köpplová (2009). *Masová média*. Praha: Portál.
- Lister, R. (2003). The Idea of Social Inclusion. Příspěvek přednesený na *Social Inclusion Reseach Conference*. Ottawa, 27.-28. 3. 2003.
- Marada, R. (2000). Étos, zájmy, dispozice: O sociálních zdrojích občanství. *Sociologický časopis* 36, 4, 387-414.
- Mareš, P. (2000). Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis* 36, 3, 285-297.
- Mareš, P. (2006). *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Mareš, P., O. Hofírek (2007). *Sociální reprodukce a integrace: ideály a meze*. Brno: Masarykova univerzita.
- Mareš, P., T. Sirovátka (2008). Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis* 44, 2, 271-294
- Mikroregion – Sdružení obcí Osoblažska (2013). *Informace o nás* [online]. [Citováno dne 15. 3. 2023], Dostupné z: <https://www.mikroregion-osoblazsko.cz/o-nas/>.
- Ministerstvo práce a sociálních věcí (2022). *Sociální začleňování* [online]. [Citováno dne 20. 2. 2023], Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/socialni-zaclenovani>.
- Nekvapil, J. (2006). Úvodem k monotematickému číslu Analýza promluv a textů, analýza diskurzu. *Sociologický časopis* 46, 263-267.

Osoblažský cech, z. ú.: Společnost podporující vyšší zaměstnanost a zaměstnatelnost v osoblažském regionu [online]. [Citováno dne 2. 2. 2023], Dostupné z: <http://www.osoblazskycech.cz>.

Osoblažský cech, z. ú.: Společnost podporující vyšší zaměstnanost a zaměstnatelnost v osoblažském regionu (nedatováno). *Střednědobý plán rozvoje sociálních služeb na Osoblažsku 2019-2021* [online]. [Citováno dne 2. 2. 2023], Dostupné z: [http://www.osoblazskycech.cz/wp-content/uploads/2019/10/Střednědobý-plán-rozvoje-2019-2021.pdf](http://www.osoblazskycech.cz/wp-content/uploads/2019/10/Strednedobý-plán-rozvoje-2019-2021.pdf).

Percy-Smith, J. ed. (2000). *Policy Responses to Social Exclusion. Towards Inclusion?* Buckingham: Open University Press.

Plevová, I. (2007). *Kauzální atribuce aneb jak pátráme po příčinách životních událostí*. Olomouc: Hanex.

Rabušic, L. (2000). Koho Češi nechtějí? O symbolické sociální exkluzi v České společnosti. In *Sociální exkluze a nové třídy, Sociální studia – Svazek 5* (s. 67-84). Brno: Masarykova univerzita.

Room, G. et. al. (1990). *New Poverty in the European Community*. London: McMillan.

Room, G. (1995). *Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion*. Cambridge: Polity Press.

Room, G. (1999). Social Exclusion, Solidarity and the Challenge of Globalization. *International Journal of Social Welfare* 8, 3, 166-174.

Růžička, M., L. Radostný (2006). Masokombinát Kladno: výzkumná zpráva. In Hirt, T., M. Jakoubek. „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení (s. 242-287). Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o.

Schneiderová, S. (2015). *Analýza diskurzu a mediální text*. Praha: Karolinum.

Sirovátka, T. ed. (2002). *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova univerzita.

Strauss, A., J. Corbinová (1999). *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albrecht.

Švaříček, R., K. Šedřová (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.

Toušek, L. (2006). Kultura chudoby, underclass a sociální vyloučení. In Hirt, T., M. Jakoubek. *„Romové v osidlech sociálního vyloučení“* (s. 288-321). Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o.

Vavřík, M. (2010). Sociální exkluze a ideologie. In Bargel, M., P. Mühlpachr a kol. *Inkluze versus exkluze – dilema sociální patologie* (s. 28-37). Brno: Institut mezioborových studií.

Zháněl, J., V. Hellenbrandt, M. Sebera (2014). *Metodologie výzkumné práce*. Brno: Masarykova univerzita

Seznam příloh

Příloha č. 1 *Osnova polostrukturovaného rozhovoru 1*

Příloha č. 2 *Osnova polostrukturovaného rozhovoru 2*

Přílohy

Příloha č. 1 *Osnova polostrukturovaného rozhovoru 1*

Bydlení:

-Pro úplný začátek, mohla bych vás poprosit, jestli byste mi něco o sobě mohl/a říct? Kolik vám je let, s kým zde bydlíte? Případně co vaše rodina, žije v blízkosti, jak jste zde spokojeni? (VOLNÁ NARACE)

-Jak dlouho na Osoblažsku bydlíte?

- a. Je to jediné místo nebo jste v rámci lokality bydlel/a ještě jinde?
- b. Pokud ano, bylo to horší/lepší?
- c. Chtěli byste bydlet jinde? Víte, proč se vám to nedaří?

-Jak vzpomínáte na začátky bydlení na Osoblažsku? Co se od té doby změnilo?

-Máte dobré vztahy se sousedy? A jste v nějakém pravidelnějším kontaktu s ostatními obyvateli vesnice?

- d. Komunikujete a stýkáte se hlavně s vašimi rodinnými příslušníky?

-Pozorujete něco, co by vyžadovalo změnu? Například jestli je adekvátní kvalita s cenou bydlení?

Sociální vyloučení:

-Určitě víte, že se na Osoblažsku řeší problém, že je oblast sociálně vyloučená, je to něco, co konkrétně vás ovlivňuje?

- a. Jak- negativně/pozitivně?

-Co podle vás způsobilo to, že byla oblast sociálně vyloučená? Co tomu předcházelo?

-Myslíte si, že se situace zlepšila nebo má tendenci se zlepšovat?

- b. Někaký příklad?
- c. Co se například zhoršilo?

d. Vy osobně si myslíte, že se nějak podílíte na konkrétních změnách?

-Souvisí podle vás s tímto vyloučením právě situace na trhu s bydlením? Respektive ovlivňuje nějakým způsobem právě vaše bydlení?

Trh práce:

-Pracujete? Případně jak dlouho a kde?

- a. Bylo obtížné získat zaměstnání?
- b. Musíte dojíždět nebo všechny pracovní nabídky byly dostupné na Osoblažsku a v okolí?

-Jste nezaměstnaný/á? Snažíte se nějaké pracovní místo získat?

- c. V čem si myslíte, že je problém, že vás nepřijali?
- d. Co projekty na podporu a rozvoj pracovního trhu, získal/a jste nějakou nabídku?
- e. Víte o někom, kdo využil nebo využívá tyto projekty?

Mezisousedské vztahy v lokalitě:

-Setkal/a jste se na Osoblažsku s přímým rasismem proti vám nebo někomu z vašeho okolí, rodiny?

- a. Byla to ojedinělá zkušenost nebo se jedná o častý problém?
- b. Vypozoroval/a jste, kde se s rasismem můžete setkat nejčastěji?

-Myslíte, že jsou lidé vůči Romům takhle zaujatí na základě jejich životní situace- na základě toho, že žijí ve vyloučené lokalitě a jsou různé předsudky vůči nim?

-Jak si tedy vysvětľujete problémy v komunikaci mezi Romy a neromy?

-A co společenské akce v okolí, jak to vnímáte? Zúčastňujete se? A vnímáte to jako určité pojítko, kdy se spojí celá komunita?

-Registrujete, pokud vyjde mediální článek o lokalitě? Co si o tom myslíte vy?

Bydlení:

-Jak dlouho na Osoblažsku bydlíte? Narodil/a jste se tady nebo jste se přistěhoval/a?

e. Co vás vedlo k tomu, že jste tady zůstal/a? Vrátil/a se?

f. Co se třeba změnilo za tu dobu?

g. Jsou služby, které tady chybí občanům?

-Jak vnímáte odliv mladé, pracující generace?

h. Jaké strategie proti tomu máte?

-Je adekvátní kvalita s cenou bydlení v obecních bytech? Co sociální byty?

-Jaké pozorujete problémy v bydlení u soukromníků v lokalitě?

-Vnímáte nevýhodu v tom, že je lokalita na periferii státu?

Sociální vyloučení:

-Co podle vás způsobilo to, že byla oblast sociálně vyloučená? Co tomu předcházelo?

-Myslíte si, že se situace zlepšila nebo má tendenci se zlepšovat?

e. Nějaký příklad?

f. Co se například zhoršilo?

g. Jak se podílíte na konkrétních změnách?

-Jaké jsou vaše dosavadní úspěchy v boji proti sociálnímu vyloučení?

-Spolupracujete na těchto strategiích i s okolními obcemi a neziskovými organizacemi? Jak?

-Co úroveň vzdělání a kvalifikovanost občanů? Zlepšuje se?

Trh práce:

-Jak vnímáte vytvořené projekty na podporu rozvoje služeb a práce?

f. Jaké jsou strategie při financování?

g. Jak je obtížné nalákat do lokality investory?

-Je poptávka po vytvořených službách a pracovních místech?

h. Kolik je už zhruba zaměstnáno lidí díky tomu?

i. Jak vnímáte potencionální trh práce pro mladou generaci?

-Klesá opravdu nezaměstnanost?

Mezisousedské vztahy v lokalitě:

-Vyskytuje se podle vás na Osoblažsku přímý rasismus proti romské minoritě?

-Myslíte, že jsou lidé vůči Romům nějak zaujatí? Přisuzují jim problém sociální exkluze?

-Jak si vysvětľujete problémy v komunikaci mezi Romy a neromy?

-Je koncentrace Romů skutečně značným problémem sociálního vyloučení lokality?

-Jaké je tady kulturní vyžití pro obyvatele?

-A co společenské akce v okolí, jak to vnímáte? Vnímáte to jako určité pojítka komunity?

-Co si myslíte o medializaci lokality?